

A MAGYAR ÁLLAM NEMZETKÖZI HELYZETÉNEK FŐBB VONÁSAI ÉS A MAGYAR—SZLÁV KATONAI EGYÜTTMŰKÖDÉS A XI. SZÁZADBAN*

Dr. Horváth Miklós őrnagy

Kelet- és Délkelet-Európa népeire hol a feudális német császárság uralkodó osztályainak, hol az osztrák Habsburgoknak, hol a német imperialista köröknek keleti expanziós politikája zúdított háborút. E harcok során évszázadról évszázadra egymást váltogatták az elnyomás sötét időszakai, a felszabadulás dicső napjai, a véres háborúkban életüket feláldozó népi — nem népi hősök dicső tettei, az úri áruelők feljegyzett vagy fel nem jegyzett gyalázatos cselekedetei.

A mindenkorj német uralkodó osztályoknak e politikáját a történelmi múltból levezetve, a jövőre kivetítve, 1921-ben Karl Hampe, a keleti terjeszkedés egyik pregnáns történetírója így foglalta össze:

„A világháború rettenetes éveiben a német birodalom nyugati részén is... a figyelem feszültebben és nyomatékosabban, mint valaha, fordult a német—szláv népek hatalmas küzdelme felé... ahol a fölös germán erők számára új településterület megszerzésének a lehetősége és a német befolyásnak Kelet felé való előretolása épített előtérbe.

Ezek a remények közvetlenül csatlakoznak a középkori német eredményekhez, ami akkor nem kész állapotban abbamaradt, az most kell, hogy befejezést nyerjen.”¹ (Kiemelés H. M.)

A második világháborúban, amely a történelem eddigi legnagyobb méretű német támadása volt Kelet-Európa népei ellen, a Szovjetunió szétzúzta a német fasizmust.

A második világháború után azonban az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország politikájában mind erősebben kezdett érvényesülni a reakciós, militarista körök befolyása. Kifejezésre jutottak a Kelet- és Délkelet-Európa területén létező szocialista tábor elleni háborús kalandok tervei.

* Részletek a „Küzdelmek a német feudális hódítók ellen a XI. században és ezek hatása Magyarország fejlődésére” c. kandidátusi értekezésből.

¹ *Karl Hampe: Der Zug nach Osten. Berlin, 1921. Bevezetés. —* Egyébként jellemző, hogy a könyvet 1954-ben ismét kiadták Nyugat-Németországban.

A tervek érdekében a nyugati hatalmak gyorsítják a revansista nyugat-német „Bundeswehr” (Wehrmacht) fejlesztését és ezzel ismét közvetlen lett a német agresszió veszélye.

Ma azonban mások a történelmi körülmények.

A szocializmus útjára lépő Délkelet-Európa országai a Szovjetunióval együtt szilárd gátat vetnek a német revansisták esetleges agressziójának. Magában Németországban is más az erők eloszlása, mint régen volt. Ma létezik és hat a Német Demokratikus Köztársaság is.

Ugyanakkor Ausztria, amely a múltban vagy Németországgal versengve folytatott hódító politikát Kelet felé, vagy ennek érdekében Németország szövetségese volt, semlegességi politikát hirdet.

Amint a német keleti agresszióknak megvan a maga történelmi múltja és jelene, úgy megvan a magyar — szláv — katonai szövetségben is megnyilvánuló — összefogásnak történelmi hagyománya, jelene és jövője.

A tanulmány feladata, hogy objektíven feltárja már a magyar állam megalakításakor szükségszerűen létrejött szláv—magyar katonai szövetséget s ennek gyakorlati működését a feudális német hódítók ellen, a szövetség népeinek függetlensége érdekében.

Tárja fel ugyanakkor a történelmi fejlődésnek azt az első, alapvető szakaszát, amely oda fejlődött, hogy ma Zsukov marsall Kelet- és Délkelet-Európa népeinek katonai kapcsolatát és erejét joggal jellemezhetette e szavakkal a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán:

„A Szovjetunió fegyveres erőivel együtt állnak a békének és népeik biztonságának őrhelyén a nagy Kínai Népköztársaság és a többi népi demokratikus ország fegyveres erői. Fegyveres erőink és szövetségeseink hadseregei igazi testvéri, baráti összefogó családját alkotják azoknak a harcosoknak, akik népük ragyogó jövőjéért küzdenek, és életük árán is készek megvédelmezni népük létérdekeit. Ez a mi erőnk, ezért vagyunk fölényben a kapitalista tábor fegyveres erőivel szemben.”²

I.

A korai feudális magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai a XI. században

A magyar állam XI. századbeli külpolitikája régóta foglalkoztatja a magyar történetírás.

A klerikális szemléletű, félf feudális és a szláv népekkel szembeni magyar hegemoniát valló polgári történetírás a tények hamis csoportosításával vagy elhallgatásával a magyar—szláv kapcsolatok helyes értékelését nem tudta elvégezni. A tagadhatatlan kapcsolatokat úgy értékelte, mint egy olyan „történelmi jogosultságot”, amely a német

² Az SZKP XX. kongresszusa, Szikra, 1956. 426. o.

keleti hatalmakkal együtt a magyar hódítást is indokoltta teszi a szláv népek felé.

Az 1900-as években a magyar fináncetöke programját fejezte ki az a történelmi álláspont, amely a magyar uralmat a szláv népek felett a német keleti terjeszkedési törekvéssel szemben hangsúlyozta.³

Amennyiben pedig a félféudális-polgári magyar társadalom ilyen általános történelmi szemlélete mellett a polgári vizsgálódás ki is terjedt a XI. századi magyar—szláv kapcsolatokra, az e területen kutató egy-egy jószándékú polgári történész esetében a kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a társadalmi és állami életre ható szláv—magyar kapcsolatot „csak szerény méretek között találjuk meg”.⁴

A Horthy-fasizmus történetírásának e kérdésben elfoglalt álláspontjára példaként idézem Hóman Bálint szavait, amelyek a X—XI. században a már fejlett nyugati feudalizmusnak a magyar és szláv népek társadalmi fejlődésére gyakorolt hatása helyett Kelet—Nyugat-ellentét problémáját akarja bizonygatni úgy, hogy Magyarország történelmi létalapja a Kelettel való szembe fordulás:

„Kelet vagy Nyugat? Ez volt a nagy kérdés... a pusztulás várt a magyarra is, a történelmi élete sorsdöntő órájában kelet felé fordul tekintetével... Géza, mint egykor Árpád, nyugatra nézett s ezzel eldöntötte nemzete sorsát... Erdeme, hogy a magyarság végleg elszakadt... és elfordult a bizánci—görög szláv kultúrköröktől.”⁵

Így a hómáni terminológiában nem a haladó társadalmi formáció kérdéséről van szó, hanem arról a politikai „világtáj” megoszlásról, amely a „magyar népet fenyegető szláv veszélyt” és a „minden jót a németeknek köszönhetünk” elvet hangoztatja. Az ellenforradalmi történetírás ezt „eszmei-történelmi” indoklásnak szánta a készülő második világháborúban való részvételre a fasiszta Németország csatlósaként. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy az e kérdéssel foglalkozó művek zöme az 1938-as években, a győri fegyverkezési program megvalósításakor jelentek meg.

Csak hazánk és tudományos életünk felszabadulása, a marxizmus—leninizmus magyarországi diadala tette lehetővé, hogy a történetírás jelentős lépéseket tegyen előre a XI. századi magyar—szláv s ehhez a kérdéshez szervesen tartozó magyar—német kapcsolatok objektív feltárásában.

Molnár Erik összefoglaló munkája⁶ eredményesen, a feudális termelőerők és termelési viszonyok alapján, világította meg egyrészt a szlávok hatását a magyar társadalom és állam kialakulására és fejlődésére, másrészt reális értékére szállította le a német hatást.

³ vö. Csánki Dezső (Szerk.), Árpád és az Árpádok. Bp. 1908.

⁴ Bónis György: Szent István törvényeinek önállósága. Bp. 1938. 7. o.

⁵ Hóman Bálint: Magyar történet I. 176. o.

⁶ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.

Jelentős kezdeményezést és előrehaladást ért el Székely György tanulmánya⁷ a magyar állam XI. századi külpolitikájának ábrázolásában, értékelésében. Nagymértékben elvégezte a korai feudális magyar állam külpolitikájára vonatkozó forrásanyagok valóságos történeti értékének visszaállítását.⁸

A magyarságnak az évezred fordulót követő században a szláv népekhez való viszonyát újabb értékes eredményekkel világította meg egyrészt a Léderer Emma tollából származó egyetemi tankönyv több idevonatkozó része,⁹ másrészt a tankönyv I. kötetéről tartott vita a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete rendezésében.¹⁰

Számos anyagot fog szolgáltatni a szláv hatások további kutatásához is — első sorban a gyepűrendszer szláv—magyar analóg és sajátos fejlődésére — Györfly Györgynek az Arpád-kor történeti földrajzáról készülő munkája.

Az eddigi kutatások és feldolgozások alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban, a feudális osztályviszonyok kialakulásában, fejlődésében jelentős tényezőt töltött be a szláv ekés földművelő lakosság és a magyar főnőkök között létrejött kizsákmányolási viszony. A korai magyar államnak szinte teljesen szláv jellegű terminológiája kétségtelenné teszi a szláv tényezők jelentőségét a magyar állam alapjaiban.¹¹

Ugyanekkor a korai feudális magyar állam külpolitikáját — kisebb átmeneti összeütközésektől eltekintve — a XI. században a jó viszony megteremtése és megtartása jellemezte nemcsak az északi, hanem a keleti és nyugati szláv feudális államokkal is.

Ez a kapcsolat természetes is, mert mind a magyar, mind a cseh, lengyel és horvát feudális államok *szomszédságban* vannak a keleti expanziós politikát folytató feudális Németországgal.

E külpolitika alapját nálunk már I. István lerakta, amikor „valamennyi körös körül fekvő tartományokbeli szomszédaival (cum omni-

⁷ Székely György: Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. sz. 139—170. o.

⁸ Ez a munka a források feltárása és értékelése szempontjából, éppen a tanulmány adta szűk keret miatt, még több kiegészítésre és korrekcióra szorul.

⁹ Léderer Emma: Magyarország története I. (kéziratban).

¹⁰ A vita anyagát ismerteti Makkai László. Századok, 1954. 636. o.

¹¹ Ezt bizonyítja I. István két törvénykönyvének kútforrás vizsgálata is. Kimutatható a magyar törvényhozásra az orosz, a cseh s első sorban a lengyel korai feudális állam jogalkotásának párhuzama mellett a görög befolyás is. Ugyanakkor szembevetendő az erős eltérés a német törvényhozással szemben a meglévő egyes analógiák ellenére is. — Ennek kimutatásával is foglalkozik Horváth Miklós: Küzdelmek a német feudális hódítók ellen a XI. században és ezek hatása Magyarországra fejlődésére (kézirat), 64—89. o.

bus circumquoque positarum provinciarum vicinis) értekezett a béke iránt”.¹²

A környező szláv országok egykorú vagy közel egykorú krónikáiban, évkönyveiben is az elbeszélések középpontjában a magyar és szláv országok barátsági kapcsolatai állnak.

Az orosz évkönyvek kiemelik, hogy Vlagyimír kievi fejedelem „a szomszédos fejedelmekkel, a lengyelországi Boleszlávval, a magyarországi Istvánnal és a csehországi Andrichhal békében élt és a béke és a szeretet uralkodott közöttük”.¹³

A lengyel krónika színes leírással beszéli el I. István és Boleszláv barátsági szerződés-kötését, amelyet „mindkét nép békéje és barátsága jegyében hoztak létre”.¹⁴ Ugyanakkor egy másik lengyel krónika szerint István magyar király békében élt a csehekkel.¹⁵

Dalámlnak a hagyományokra támaszkodó XV. századi verses krónikája Istvánról; a jó magyar királyról (o dobrem Stepanye) beszél, aki a cseh fejedelemmel a barátságról tárgyalt (v poczeyesta sye radyty, kak by mohla myru byty).¹⁶

A déli horvát állammal is az együttműködés politikáját folytatta István, mert „Croátia királya, Cresimir, Szent Istvánt segítette”.¹⁷

I. István és a környező szláv fejedelmek külpolitikáját elbeszélő hazai és külföldi forrásokat egymás mellé téve: *Kelet-Európában a korai feudális viszonyok között az egymásrautaltságból eredő, dinasztikus formákban jelentkező — bár időnként megbomló — együttműködési rendszer tárul elénk.*

Ez az együttműködés nemcsak a szláv országok és Magyarország keretei között maradt, hanem a krónikák, évkönyvek tanulsága szerint kiterjedt más országokra is.

I. István jó viszonyt igyekezett fenntartani a délkelet-európai

¹² E. Szentpétery: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (továbbiakban SRH) II. 379. o. (Legendae s. Stephani Regis maior).

¹³ A „Povesti vremennyh lét” kezdetű orosz évkönyvben a fenti idézetet a régebbi szövegben (a Laurentius féle kéziratban) 996. évhez, az újabb szövegben (a patriarchai vagy Nikon féle kéziratban) 998. évhez találjuk feljegyezve. Az évszám azonban tolibából eredhet, mert a szereplők egy része ekkor még nem uralkodott. *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 50—53. o.

¹⁴ De congressione rege Ungari e cum Polonie rege . . . E. Szentpétery: SRH. II. 310—312. o. — Bár e lengyel—magyar krónika kétesértékű kompiláció, ez a tudósítása azonban megfelel a történeti valóságnak, egybevetve más — itt már idézett — hiteles forrásokkal.

¹⁵ G. A. Stenzel: *Scriptores Rerum Silaesiacarum* (továbbiakban SRS) I. 57. o.

¹⁶ Mouereknek a cambridgei kéziratából eszközölt kiadása. Prága. 1892. 110. o.

¹⁷ Mon. Hist. Slav. merid. VII. 471. o. — De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavonie notitiae praeliminare. I. 101. o. A XIV. századi történetíró, János gyerecsi esperes krónikáját a hamisítás bélyegével látta el a polgári történetírás, noha a krónika tudósítását I. István és Kresimir viszonyára semmivel sem tudta megcáfolni. A krónika forráselemzésével foglalkozik *Horváth*: i. m. (kézirat) 171—174. o.

feudális nagyhatalommal, Bizánccal is,¹⁸ hogy a császárság nyugat felé irányuló hódító erejét felhasználja Németországgal szemben.

Annál is inkább természetes volt ez a törekvés, mert egyrészt a Bizánc fennhatósága alatt álló Dél-Itáliát a német császárok I. Ottótól kezdve meg akarták szerezni, másrészt Bizánc is érdekelt volt, hogy Velencében a horvát király szövetségesét, Orseolo Ottó dogét, aki elűzetésekor (1026) Konstantinápolyba menekült feleségével, István testvérével, visszaszögeltse a német császár, II. Konrád hűbéres dogéjével, Barbolano Péterrel szemben. Bizánc hatalmi érdekei itt is összeütközésbe kerültek Németországgal, mert horvátországi politikai befolyásán keresztül érvényesülni akart a dalmát városok és Velence felé.

Nem alaptalan az a feltevés, hogy éppen ebből az ellentétből származó erőt akarta István realizálni Németországgal szemben. Ezért akadályozta meg 1027-ben Werner strassburgi püspöknek, II. Konrád követének utazását Magyarországon keresztül (perueniens in Ungariam, a rege Stephano contradicta est sibi via) Bizáncba, aki a császár fiának akarta feleségül megnyerni a bizánci császár leányát és így ideiglenesen Dél-Itália megszerzésének eredménytelen kísérletei után Bizáncot felhasználni a kelet-európai támadásra, illetve ezzel a házassággal előkészíteni a keleti és nyugati római birodalomnak német kézben való egyesítését.¹⁹

Mindenestre István nagyobbik legendája a hitelesség erejével mondja el, hogy a magyar király többek között Konstantinápolyban „egy csodálatos művű egyházat, minden hozzávalóval együtt, alapított”.²⁰

¹⁸ Bár ennek volt a belső helyzettel is összefüggő oka Ajtony miatt, aki Bizánc hűbérese volt és István még nem tudta vele szemben hatalmát biztosítani. A bizánci csapatok 1002-ben ugyanis nyolc havi ostrom után II. Basileios személyes vezetésével elfoglalták Vidint. A bizánci uralom elérte Ajtony területének déli határát. Ezért Ajtony megjelent a császár előtt, hogy biztosítsa területét, amely a honfoglalás előtt a bolgár birodalomhoz tartozott. Ebben az időben a „barbár” fejedelmekkel való politikai egység létrehozása rendszeresen együttjárt a keresztény hitre való áttéréssel, így Ajtony meg is keresztelkedett Vidinben. Ajtony e meglődölése, aki nyilván teljhatalmú úr volt a saját területén, indokolta tette, hogy István is, kb. ugyanabban az időben szövetséget kössön Bizánccal. Ezzel ellensúlyozni tudta Ajtonynak azt a szándékát, hogy Bizánc segítségével vele szemben hatalmát kiterjessze. Ajtony leverése csak 1028 táján történt meg, amikor szembeállt a királlyal és a marosi só szállítását megakadályozta. Ekkor küldte ellene István Csanádot. Vö. *Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában.* Klny. 404—405. o. Ajtony elűzését más összefüggésben tárgyalja Györfly György cikke Szentesdemeterről. MTA. Oszt. Közl. II., 325—362. III. 69—104. o.

¹⁹ *Wipo: Gesta Chuonradi II. imperatoris. Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban MGSS) XI. 267. o.* — Jellemző egyébként, hogy Büdinger történész éppen ebben látja az 1030-as magyarországi német támadás közvetlen okát. *Osterreichische Geschichte bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts.* Leipzig 1851. I. 421. o. Sőt Bresslau a tényekből egyenesen Istvánnak Velence elleni fellépését magyarázza sógora érdekében és ebben jelöli meg az 1030-as háború közvetlen okát. *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II.* Leipzig 1879. I. 194—195. o.

²⁰ *E. Szentpétery: SRH. II. 386. o.* — Ugyanakkor nálunk is voltak görög monostorok. Vö. *Moravcsik: i. m. 389—422. o.*

Ha figyelembe vesszük, hogy a középkorban a diplomácia gyakorlatához tartozott a rokonsági kapcsolatok létesítésén kívül éppen az uralkodó keresztény vallási motívumok miatt, egymás országát templom építésével megajándékozni, úgy ez beszédes bizonyítéka az akkori történelmi helyzetnek.

Kedvezően hatott Bizánc erejének a német keleti expanziós politika elleni felhasználására, hogy ebben az időben a besenyők miatt a kijevei orosz állam és Bizánc között *átmeneti egyensúly volt*. Mind Bizánc „azon van, hogy a besenyők népével békében legyen”, mind pedig „az oroszok is azon vannak, hogy fenntartsák a békét a besenyőkkel”.²¹

A szláv országok és Magyarország ugyanekkor megkísérelték az itáliai népek elégedetlenségének felhasználását ellenállásuk erősítésére és az egyre fenyegetőbb német támadás ellensúlyozására, amint ezt Merula György — az előttünk ismeretlen forrásra hivatkozva — elmondja. Szerinte II. Konrád azért támadta meg a magyarokat és szlávokat, mert azok segítséget ígérve, a császár elleni lázadásra és elpártolásra biztatták az itáliai népeket (repetens Sclavos et Hungaros, qui promissis auxiliis Italiae populus ad arma et defectionem sollicitaverant ex itinere debellavit).²²

A korai feudális magyar állam létrejöttével együtt kialakult külpolitikájának alapját tehát a szláv—magyar kapcsolatok jellemzik.

Ezek a kapcsolatok nem egyszerűen illusztrációs kísérletei a magyar társadalom és állam fejlődésére ható szláv befolyásnak, hanem érzelmi kiteljesítője is a magyar—szláv történelmi összetartozásnak saját függetlenségük védelméért a német hódító törekvésekkel szemben.

Ez a külpolitika végigkísérhető az egész XI. században mind a magyar, mind a szláv országoknál. Jelen célkitűzésünk tárgya és a terjedelem korlátozottsága miatt nem térhetünk ki a továbbiakban ennek részletes ábrázolására.

Általánosan ismertté kell tennünk azonban, hogy amint megvan a német uralkodóosztályok kelet-európai agressziójának történelmi múltja és jelene, amint a szláv és magyar népek összefogásának jelene és jövője történelmi hagyományokban gyökeredzik, úgy a magyar és szláv uralkodóosztályok áruló tevékenysége módszerének is megvan a maga történelmi folytonossága.

A történelem ékesen bizonyítja, hogy e népeknél vagy az egész uralkodóosztály, vagy ennek egyes csoportjai a kelet felé törő német agressziós erőket használták fel hol a politikai hatalomnak egyik vagy másik párt részére való megszerzésében, hol a réginek, az elavultnak a fenntartásában az újjal, a haladóval szemben (az osztálytársadalmak

²¹ *Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása:*

τῆ βασιλεῖ Ῥωμαίων εἰρήνην ἐθέλων ἔχειν μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Πατρισταίων—Ῥοι καὶ οἱ Ῥῶς διασποδῆς εἰρήνην ἔχειν μετὰ τῶν Πατρισταίων.

²² *Graevius: Thesaurus antiquit. Ital. III. I. 26. o.*

fejlődésének haladó vagy hanyatló szakaszának megfelelően) — az ország függetlenségének feláldozása árán.

E folyamat egyik sajátos, feudális szakaszát találjuk a XI. században. A korai feudális magyar és szláv államokban a királyi hatalom túlsúlya mellett is időnként megújuló úri csoportok következtek a feudális pártok egyike vagy másika hatalmának biztosítása érdekében a német császárságra támaszkodott.

I. István halála után kirobbant az úri csoportok harca, amely már előrevetette árnyékát az első király élete végén, a trónörökös, Imre halála után.²³ Pétert és a mögé tömörülő úri frakciót felhasználva, III. Henrik német császár hűbéressé tette hazánkat. Még István törvényeit is eltörölte és a magyar korai feudális társadalom termelőerői és viszonyai színvonalának meg nem felelő bajor törvényeket vezetett be, amely által a hűbéri elnyomás legkegyetlenebb formáját alkalmazta országunkkal szemben.²⁴

Az úri csoportok magyarázata ebben a korszakban még nem a feudális széttagoltságban van, így ezek nem álladósulnak tartósan, és a belső harcok megszüntetése egyúttal a német hűbéri befolyás megszüntetésével is együtt járt.

A belső harcok megszüntetésében 1046-ban és 1060—61-ben jelentős szerepet tölthettek be a „pogány felkelések”. Ezek a népi mozgalmak nemcsak a pogány reakció vonását tartalmazták, hanem a német feudális befolyás és az azt támogató egyházellenes harcok jellemzőit is magukban foglalták. Egyébként az 1046-i mozgalommal kapcsolatban az egyház német érdekelttségére Aventinus is utal.²⁵

A belső úri csoportok megszüntetésével és a lengyel—orosz segítséggel alig ráztuk le azonban a német hűbéri uralmat 1046-ban,²⁶ pár év múlva I. András és fia Salamon, illetve I. Béla és fiai, Géza, László, Lambert köré tömörülő frakcióharcokat IV. Henrik ismét fel tudja használni, hogy az ő segítségét kérő Salamont támogassa és kiterjessze hűbéri hatalmát az országra (1063—1074).²⁷

A magyar események mellett a csehek példáján is bizonyítani lehet az úri csoportok következményét: a németellenes külpolitika szükségzerű útjáról való letérést.

²³ Erre vall Vászoly fiainak, Endrének, Bélának, Leventének száműzetése. — „Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstito esset mortuus quoniam alium non habuit filium hunc fecit adoptivum ipsius regni heredem locavit; quia hoc non consensit, cecavit et parvulus eiusdem exilio relegavit”. Annales Altahenses maiores. MGSS. XX. 794. o. — A trónöröklés formájában jelentkező úri csoportokról van tehát szó.

²⁴ Annales Altahenses maiores, MGSS. XX. 794—798. o. — E. Szentpétery: SRH. I. 324—342. o.

²⁵ Aventinus: Annales Boiorum. Cisnerus: Aventini Ann. 420. o.

²⁶ Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 799. o. — E. Szentpétery: SRH. I. 177, 336. o.

²⁷ Pez: Scriptorum Rerum Austriacarum (továbbiakban SRA) I. 225. hasáb. MGSS. IX. 539. o. E. Szentpétery: SRH. I. 351—364., 378—394. o.

III. Bolesláv és testvérei, Jaromír, Oldrich mögé tömörülő frakcióharcokat használta fel III. Ottó német császár cseh hűbéri hatalmának megteremtésére (999—1004-ig). Bolesláv halála után továbbfolytatódtak a nagybirtokosok harcai, most már Jaromír és Oldrich köré csoportosulva. Itt a Jaromír vezette uralkodóosztály csoportja kérte a német császár támogatását az ország függetlensége fejében. 1012-ben végre megszűnik a frakcióharc és Oldrich *lengyel—magyar segítséggel* megszüntette a német befolyást.²⁸

Helyszűke miatt nem térünk ki a lengyel, horvát analóg eseményekre.

Az úri csoport harcok nemcsak a szlávok és magyarok államának belső ellenálló erejét bontják meg, hanem az egymásközi ellentéteket is szülik. Találón jegyezte meg e kor történelméhez Marx: „...lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont...”²⁹

A német császárság felhasználta az úri csoport harcoknak azt a lehetőségét is keleti hódító politikájának érdekében, hogy a magyar—szláv népek közös összefogását megbontsa.

Jellemzőül utalok a magyar—cseh kapcsolatra abban az időben, amikor I. András és pártcsoportja III. Henrikre támaszkodva akarta biztosítani a hatalmat.

Csehországban II. Spitignev lett a fejedelem 1055. június 12-én. Uralkodásának harmadik napján rendeletet bocsátott ki, hogy minden német három napon belül hagyja el Csehországot, amely alól még anyja sem volt kivétel. Öccse, Wratislav azonban nem hajtotta végre rendeletét Morvaországban, mert teljesen önállóan akart uralkodni és ebben a németekre támaszkodott. Spitignev először 300 morva nemest országgyűlésre hívott össze, akiket aztán a rendért felelős túsökként Csehországba küldött. Ezután sereggel tört be Morvaországba, Wratislav pedig anyjával Magyarországra menekült.³⁰ Wratislav itt I. András leányával, Adelheiddel lépett házasságra.

II. Spitignev félt, hogy öccse magyar segítséggel fegyverrel támad Morvaországra. Ennek úgy vette elejét, hogy maga hívta vissza és ismét neki adta a morva hercegséget.

Spitignev alapvető politikája a németellenesség kérdésében azonban nem változott meg. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az 1060-as

²⁸ Dobner: Annal. Hayec. IV. 487—490. o.; V. 340. o.

²⁹ Lándor Béla: Marx jegyzetei a magyar történelemről. A Történettudományi Intézet Ertesítője, 1950. I—III. 41. o.

³⁰ Ez is bizonyítja a magyar és szláv országok közötti szoros kapcsolatot, mert az akkori hírközlési viszonyok mellett is értesült Wratislav a magyar belpolitikai helyzetről és tudta, hogy András fia, Salamon számára német segítséggel akarta biztosítani a trónt. Jól lehet Salamon eljegyzése Judittal Wratislav menekülése után csak egy évvel később, 1056-ban történt meg. Így nem véletlen Adelheid és Wratislav házassága sem, mivel mind András, mind Wratislav német segítséggel akarta megszerezni, illetve biztosítani a trónt.

magyar események. Harc ütött ki András és Béla között és a németek nemcsak fegyveres segítséget adtak Andrásnak, hanem Spitignevet is kényszerítették a hadjáratban való részvételre. Az ilyen politikai zsarolásra éppen Wratislav személyét használta fel a császár, mert Spitignevenek félnie kellett, hogy németbarát öccsét bármikor támogathatja ellene. Spitigneve, bár megindult csapatával, nem sietett Magyarországra érni. Ezzel szemben annál gyorsabban érkezett meg a zeitz-naumburgi püspök, a német császári ház híve, Eppo, a saját cseh segédhadaival Béla magyar és a Németországtól ismét független Lengyelország csapatai ellen.

Béla győzött és megmentette az ország függetlenségét, azonban halála után a német császár ismét be tudott avatkozni a Salamon mögött álló úri frakció révén, s ebben támogatást nyújtott a Spitigneve halála után (1061) cseh fejedelemmé lett II. Wratislav is.³¹

Tehát ezek a XI. században lezajlott magyar és szláv úri csoport-harcok is mutatják, hogy e népek feudális államának külpolitikai érdeke az összefogás a német hódítókkal szemben.

A magyar—szláv közös külpolitikai érdekeknek egyik megnyilvánulási formája a XI. században azok a genealógiai kapcsolatok, melyek a magyar uralkodókat a szláv országok fejedelmeihez vagy olyan más országbeli és német tartományi fejedelmekhez kapcsolták, akik a német császárság keleti expanziós politikáját gátolták. Ebben az időben ugyanis az országok közötti kapcsolatok kifejezői voltak az „uralkodók házassági kapcsolatai” is.³² (Lásd: a mellékelt táblázatot.)

A mellékelt genealógiai táblázat az alábbi statisztikai adatokat mutatja:

A XI. században a magyar uralkodók külföldi házassági kapcsolatainak száma — — — — — 21 (100%)

Ebből:

1. Szláv országok uralkodóival létrejött genealógiai kapcsolat — — — — —	10 (47,8%)
2. A keleti expanziós német politikát akadályozó más országok (német tartományok) uralkodóival kötött genealógiai kapcsolat — — — — —	8 (38,0%)
3. Német hűbérességet jelentő genealógiai kapcsolat —	3 (14,2%)

Nem véletlen tehát, hogy a későbbi szláv és magyar történetírók műveiben az összefogás, az együttes harcok emléke néha az *azonosításig* terjedő mély nyomot hagyott. A német hódítók elleni harcok eseményei

³¹ Spitigneve és Wratislav harcára, *Aventinus: Annales Boiorum Cisnerus: Aventini Ann.* 429—432. o. Wratislav és Adelheid házasságára uo. 431. o. Az 1060-as harcokra, *E. Szentpétery: SRH. I.* 356—357. o. *MGSS. IX.* 539. o. Salamon uralomra jutására, *E. Szentpétery: SRH. I.* 361. o. *MGSS. IX.* 539. o. *SRA. I.* 225, 341. hasáb.

³² *Lándor Béla: i. m.* 38. o.

A MAGYAR URALKODÓK GENEALOGIAI KAPCSOLATAI KÜLFÖLDI URALKODÓKKAL A XI. SZÁZADBAN

<i>Géza fejedelem:</i>	Felesége: Sarolta →	Gyula leánya	Gyermekei: István Judit névtelen leány névtelen leány	
<i>I. István király:</i>	Felesége: Gizella →	II. Henrik bajor fejedelem leánya	Gyermekeik: Imre Ágota Ottó Bernát Hedvig névtelen leány	→ Felesége: (nem lehet eldönteni) Horvát király leánya (?) Lengyel fejedelem leánya (?) Bizánci császár leánya (?)
	Testvérei: Judit →	Férje: I. Chobri Boleslav lengyel fejedelem		
	Névtelen leány →	Férje: Orseolo Ottó velencei doge →	Gyermeük: Péter Testvére: Jocella	→ Férje: István horvát király, Péter tehát Jocella unokaöccse
	Névtelen leány →	Férje: Aba Sámuel magyar király		
<i>Péter király:</i>	Felesége: ? (pontosan megállapítani nem lehet) Testvére: Frovilla →	Férje: I. Adalbert osztrák őrgróf		
<i>Aba Sámuel király:</i>	Felesége: I. István névtelen testvére.			
<i>I. András király:</i>	Felesége: Anasztázia →	I. Jaroszláv kievi orosz fejedelem leánya	Gyermekeik: Salamon Adelheid	→ Felesége: Judit III. Henrik leánya → Férje: II. Wratisláv cseh fejedelem
<i>I. Béla király:</i>	Felesége: Rixa →	II. Miciszlav lengyel fejedelem leánya	Gyermekeik: Géza László Lambert Zsófia Ilona Euphémia névtelen leány	→ Felesége: Synadene Theodul görög császár leánya → Felesége: Adelheid rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya → Férje: 1. weimeri-istria Ulrik (IV. Henrik ellenes párt tagja) 2. szász Magnus herceg (IV. Henrik ellenes párt tagja) → Férje: Zvojnimir horvát király → I: Ottó Morva herceg (a cseh német ellenes párt tagja) → Férje: Lambert magyar ispán
<i>Salamon király:</i>	Felesége: Judit →	III. Henrik leánya		
<i>I. Géza király:</i>	Felesége: Synadene →	Theodul görög császár leánya	Gyermekeik: Kálmán Almos	
<i>I. László király:</i>	Felesége: Adelhaid →	rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya	Gyermekeik: névtelen leány Piroska	→ Férje, v. jegyese: Jaroszláv orosz herceg → Férje: II. János bizánci császár
<i>Kálmán király:</i>	1. Felesége: Buzilla →	szicíliai I. Róbert gróf leánya (IV. Henrik ellenes itáliai párt résztvevője)	Gyermekeik: László István	
	2. Felesége: Euphémia →	II. Vlagyimir kievi orosz állam fejedelmének leánya (akit házasságtörés vádja miatt eltaszított)	Gyermeük: Borisz	(Kálmán nem ismerte el fiának)

között a magyarokat szlávoknak tartják.³³ Büszkén említi a magyar krónikás, hogy Bélát, a németek elleni csaták hőst és győzedelmeskedő hadvezérét a szlávok Benyn-nek (bajnoknak) nevezik. (Dux Béla, vocatus Benyn), és ez állandó jelzője.³⁴ I. László királyunkról Gallus lengyel krónikás elmondja, hogy „szokásaira, életmódjára olyan volt, mint egy lengyel”. (Wladislaus... quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.)³⁵

II.

Adalékok a magyar—szláv katonai együttműködés jellegének és hadműveleteinek kérdéséhez a XI. században

A korai feudális magyar és szláv államok külpolitikai irányvonala természetesen magában foglalta a katonai együttműködést a német feudális hódítókkal szemben.

E népek katonai együttműködését meghatározta egyrészt feudális társadalmuk fejlődési periódusának azonossága, másrészt a német császárság feudális felaprózódása. Mindkét tényező nemcsak a katonai szövetések jellegét, hanem a közös hadviselés módszerét is döntően befolyásolta.

A XI. században a magyar és a szláv népeknél még működik a feudális társadalom és állam létrejöttével járó törvényszerűség, amely szerint kialakulásukkal együtt jár a központi hatalom viszonylagos túlsúlya, amit a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud megöngíteni.

Az államhatalmat megtestesítő király (szláv népeknél a fejedelem) rendelkezik a feudális hadsereg fenntartásához szükséges földtulajdon döntő részével. Magyarországon még a XII. században is a magánbirtokosok földterületének aránya alig haladja meg az 1%-ot a királyi birtokokhoz viszonyítva, és az is szétszórt állapotban volt.³⁶

A király (fejedelem), mint a legnagyobb földesúr, ekkor még biztosítani tudta az általános népfelkelést. Annál is inkább, mert az államalapítással egyidejűleg, azaz mikor a hatalmat elválasztották a néptől, a hadsereg az államhatalom szervévé vált, de szervezetében még sok elemet megőrzött az előző korszakból. A hadsereg most is a nép maga, mint azelőtt, de már nem az egész nép, hanem szükség szerint a hadjárat mérete és feladata által meghatározott mennyiségben besorozott és felfegyverzett része. Erre utalnak a kor kútforrásai, amikor az egész magyar nép fegyverbehívását mondják el (ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit).³⁷

³³ „... Item de Hungaris, qui et ipsi sunt Sclavi...” *Bielowski: Monumenta Poloniae historica* II. 371. o.

³⁴ E. *Szentpétery*: SRH. I. 358. o. — Benyn szláv szó.

³⁵ MGSS. IX. 441. o.

³⁶ Az adatot Györffy György szíves közlése alapján közlöm.

³⁷ E. *Szentpétery*: SRH. II. 389. o.

Az általános népfelkelés mellett a király (szlávoknál a fejedelem) rendelkezett a legnagyobb számú magánhadsereggel. Ezt biztosították a királyi földtulajdon döntő többsége mellett a feudalizmus kialakulásának és fejlődésének korai szakasza idején meglévő osztályviszonyok is. A feudális nagybirtokkal szemben még jelentős erőt képviseltek a kisebb úri birtokosok, a még nagyszámú szegény szabadparasztok és pásztorok. Ezek az elemek, hogy megmeneküljenek egyrészt a jobbagyi sorba süllyedéstől, másrészt a nagybirtokosok hűbéri függésétől és megtarthassák szabadságukat, a királynak (szlávoknál a fejedelemnek) vetették magukat alá katonai szolgálat fejében, amelyet az ispán vezetése alatt végeztek. Rájuk utal István I. 22. törvénye, amely tiltja a szabadoknak szolgaságba hajtását, és ha ezt valaki mégis megteszi, „kártérítést fizet a királynak és az ispánoknak”, mert őket érte a veszteség.³⁸

A király nagyszámú és széles osztálybázissal rendelkező magánhadseregére mutat István II. 16. törvénye is, amely kimondja, hogy az ispáni város székhelyeken lévő szolgarendű ispánok tanúskodását az ispánok között kell elfogadni.³⁹ Ez a törvénycikk tanúsítja egyrészt azt, hogy ekkor még a szolgarendűek is nagy számban alkotó részei a királyi magánhadseregnek és sokszor azonos társadalmi helyzetű vezetők voltak, másrészt fényt vet katonai értékükre is. A törvény ugyanis utal arra: nem ritka eset, hogy a király a szolgarendűek közül többeket katonai érdemeik miatt ispánná tett, különben nem kellett volna törvényt alkotni tanúskodásuk jogi értékére. Figyelemre méltó, hogy István e törvénye 1030, tehát a német támadás szétverése után keletkezett.

A szegény szabadokra vonatkozólag hasonló kép tárul elénk I. Lászlónak 1077 körül alkotott II. törvénykönyvének 17. pontjában, mikor szabadságuk vesztesével bünteti a szegény határőröket, ha engedik a lovak vagy ökrök eladását az ország határain túlra.⁴⁰

A korai feudális hadsereg ezen elemeinek többsége azonban az úri frakcióharcokban éppen osztályérdekük miatt a németellenes párthoz álltak, mert a német hűbériséggel járó német feudális befolyás veszélyeztette társadalmi helyzetüket is.

A korai feudális államban tehát a föld, a katonai hatalom az uralgó kezén volt. Így biztosított volt a hadsereg központi mozgósítása és a határvédelmet a király (fejedelem) látta el.⁴¹

³⁸ István, I. 22.: „... ut nemo... posthac liberam personam servituti subdere audeat. Quod si elacionis audacia sue stimulatius praesumpserit, sciat se totidem ex proprio compositurum, que vero compositio inter regem et comites divitatur...”

³⁹ István, II. 16.: „Si quis servorum... civitatis preficitur testimonium eius inter comites recipiatur.”

⁴⁰ László, II. 17.: „... Custodes vero confiniorum, qui vulgo ewrii vocantur... libertatem amittant, si pauperes fuerint...”

⁴¹ A határvédelem királyi ellátását vö. Kálmán, I. 36. törvényével. — A gye-

Ilyen körülmények között a korai feudális hatalom más országokkal való katonai szövetségben még nem volt alapvetően érdekelve a hűbéri viszony megteremtésében. Annál is inkább nem, mert a nagy magánbirtokosok elegenden katonai erejük következtében önállóan háborút vezetni még nem tudtak.

Az eddig vázoltaknak megfelelően teljesen analóg helyzet volt Csehországban,⁴² Lengyelországban,⁴³ Oroszországban⁴⁴ és Horvátországban.⁴⁵

A német keleti támadás elleni közös védekezés földrajzi és történelmi adottsága mellett tehát a magyar és szláv feudális társadalom és állam azonos fejlődési szakasza volt az alapja, hogy a XI. században ezek az államok *a függetlenség talaján kötöttek katonai szerződéseket.*

E katonai szerződések megkötését elbeszélő krónikákat összehasonlítva *a hűbéri katonai kötelezettségeket* megőrzítő forrásokkal, szembe-tűnik a kettő közötti lényeges különbség még a megkötés, illetve a kötelezettségvállalás külső formájában is.

A XII. századbeli lengyel krónika elmondja, hogy I. István és Chobri Boleslav (a krónikás tévesen I. Mieszkót ír, aki ekkor már nem élt), a határon találkoztak seregük és az előkelők kíséretében, letáboroztak és ünnepélyes keretek között barátságot kötöttek, amit kézfogással és esküvel erősítettek meg. A krónika az elbeszélés⁴⁶ közben felsorolja a két ország között az őrhelyeket, gyepüket.

pük a XI. és a XII. században kizárólag királyi birtokok voltak. A lengyeleknél azonos helyzetre utal Dlugoss, mikor elmondja, hogy Chobri Boleslav „egy sor várat épített a határokon és oda szabadokat rendel várórzésre”. Dlugoss: *Histor. Polon.* II. 169—170. o.

⁴² O. Peterka: *Rechtsgesichte der Böhmischen Länder.* Reichenberg. 1923. 36. és köv. oldalak.

⁴³ S. Kutrzeba: *Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte.* Berlin 1912. 25. és köv. oldalak. — Pauler: *Szent István és alkofmánya.* Századok. 1879. 100. és köv. oldalak.

⁴⁴ K. V. Bazilevics: *Szovjetunió története a legrégebbi időkől a XVII. század végéig.* Moszkva 1949. 92—95. o. (nyersfordítás)

⁴⁵ Mon. Hist. Slav. merid. VII. 468. o.

⁴⁶ *Chronicon Hungarico — Polonicum: De congressione rege Ungarie cum Polonie rege. E. Szentpétery: SRH. II. 310—312. o.* — A határ megjelölésére a XI. században már kétségtelenül meglevő gyepükijáratokat, őrhelyeket sorol fel a krónika: „Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabatúr. Deinde in Agriensem civitatem ibant, demum in fluvium, qui Tizia nominatur cadentes, regirabant iuxta fluvium, qui Cepla nuncupatur usque ad castrum Sallis ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos fines dabant.” E. Szentpétery: *SRH. II. 311. o.* — A szövegben a közismert helyneveket nem érintve (Esztergom, Eger, Tisza, Duna, amelyek XI. századi létezése nem vitás) megállapíthatjuk, hogy Sallis Sóvárnak felel meg. Ez a helység Sáros megyében van. Közvetlenül mellette találjuk Torča (Straž) és Szekesó völgyében a határőrök emléket. Maga a Straž (őrhely) név is erre mutat, melynek nyelvészeti kormeghatározó jele a X.—XI. század fordulójára utal. (Vö.: *Kniezsa: Magyarország népei a XI. században.* Klny. 22. o.) Emellett írásos emlék is utal Sáros megye őrhelyéi mivoltára: 1272: terra speculatorum nostrorum Eur vulgiter, dictorum Fyntha, *Csánki: Tört. földr. I. 294. o.* — Egyébként is jelen esetben számunkra nem a krónika „lengyel határ fogalma” az érték, — ami nem felel meg a valóságnak, — hanem a felsorolásban szereplő magyar határgyepű-kijáratok és őrhelyek.

Elemelve az elbeszélést, több szembeötlő dolgot láthatunk. A két uralkodó *seregével* és az előkelőkkel jelenik meg, ami kifejezi az egymásról elismert egyenlőséget.

A seregekkel való kölcsönös táborozás egymás katonai erejének feyvertársi szemléje volt. Az egyenlőség hangsúlyozása szempontjából pedig nem lehet véletlen az, — mint lejjebb más korból, s más szerzőtől származó kútforrásnál is látni fogjuk —, hogy felsorolják a krónikák az érintkező gypű-kijáratokat.

I. Istvánnak Krezimír horvát királlyal kötött katonai szövetségét elbeszélő krónika is meghatározza a határokat, amely szerint „Croatia királyának befolyása a Culpától a Száváig, a Trebes folyón és a sárga színű mezőn át a Dráváig terjedt, Czernitz kivételével”.⁴⁷

Hasonlóan írja le Cosmas cseh középkori történész Kálmán és Bretislav cseh herceg 1099. évi véd- és dacsözetségét a német támadással szemben. Elbeszélésében ugyanazon részletek szerepelnek, határon való találkozás, sereggel és előkelőkkel együtt, közös táborozás, esküvel megerősített szerződés és határmegjelölés.⁴⁸ Az elbeszélés azonosságát találjuk Kálmán és III. Boleslav lengyel fejedelem katonai szövetségének megkötéséről szóló feljegyzéseiben is.⁴⁹

A magyar és szláv korai feudális államok katonai ereje és — a kisebb megszakításoktól eltekintve — együttműködése számára a német császárság nem volt legyőzhetetlen hatalom. A német császárok hódító céljainak egyik döntő oka éppen az a törekvésük volt, hogy hatalmukat a német fejedelmekkel, egyházi-világi nagybirtokosokkal szemben megszilárdítsák, növeljék saját földjeik mennyiségét és szaporítsák hűbéreseik számát. Így a feudális széttagoltság következményeként a császár nem követelhetett állandóan meghatározott számú katonaságot az egyes grófságoktól, mert ezek, önállóságra törekedve, csak az adott belső politikai erőhelyzetnek megfelelően adtak több vagy kevesebb számú katonát. Ezért maradtak csak „papíron” a német császárok háborús törvényei (Heeresgesetze), amelyekben meg akarták szabni a német fejedelemségek, tartományok részére háborúk esetén felállítandó sereg létszámát.⁵⁰ Érthető, hogy a német császárok a szláv és a magyar népek leigázásával hűbéres katonai erejüket is növelni akarták saját fejedelmeikkel stb. szemben. Ezt a célkitűzést világosan tükrözik az egykorú források, amelyek elbeszélnek, hogyan történt a hű-

⁴⁷ „... a Culpae in Savum influentiam, per fluvium Trebes, et campum luteum, sine Czernitz ad Dravum usque Regi Croatiae cessit...” De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares. I. 101. o. — Ez a vidék már a XI. században őrhely és gypű volt, mert a Drávánál Légrád és Zákány között határőrök laktak. Bizonyítja az ott fekvő Őr, másként Tilos, összevontan Őrtilos falu. *Wenczel*: CDA. IX. 222; *Csánki*: i. m. II. 634. o.

⁴⁸ *Cosmas*: *Chronicae Bohemorum*, MGSS. IX. 104. o.

⁴⁹ *Chromer*: *Rer. Polon. lib. V. 126. o.*

⁵⁰ *H. Delbrück*: *Gesichte der Kriegskunst*. Berlin, 1907. III. 95—97. o.

béri katonai kötelezettség érvénybeiktatása. Jellemző példaként említem, hogy 1041-ben II. Bretislav cseh fejedelem, miután vereséget szenvedett III. Henriktől, békefeltételként megjelenik Regensburgban (sine militia) és hűbéri esküvel kötelezi magát a császárnak, hogy minden hadjárataban alárendelt szerepben 300 lovassal köteles résztvenni.⁵¹

Nem volt legyőzhetetlen a német császárság azért sem, mert a feudális széttagolódás rendkívül sokat gyengített a ténylegesen hadbászáló katonai erőkön. A gyülekezőhelyre való felvonulás távolsága, betegségek, szökések, harcok a rablóbandákkal, összeütközések a lakossággal még a felvonulás alatt és a hadműveletek megkezdése előtt mindig kisebb-nagyobb veszteségeket okoztak. Így a magyar és szláv népek-nél a központi hatalom katonai ereje gyors betöréssel a felvonulás idején jelentős kezdeti helyzeti előnyre tehetett szert, amely a feudális háborúkban a harc végső kimenetelét eldöntő jelleggel is bírt. A kölcsönös katonai segélynyújtás hathatós formája volt éppen ezért az, ha a birodalmi sereg valamelyik szláv vagy a magyar állam ellen készült támadni, a másik állam betört a birodalomba. Miért volt ez ekkor a feudális háború sorsát eldöntő egyik tényező? — A feudális hadviselés egyrészt nem tudott több frontvonalat tartani, másrészt a feudális széttagolódás következményeként fennállt a veszély, hogy az így megtámadott tartomány nagybirtokosai földjeik feldúlása miatt kilépnek a háborúból.

Jellemzően mutat rá a feudális hadviselés elsőnek említett nehézségére Biborbanszületett Konstantin, mikor elmondja, hogy az „oroszkoknak nincs módjukban hadbavonulni határaikon túl, csak ha a besenyőkkel békében vannak, mivel amíg ők távol vannak saját földjüktől, ezek támadást intézve, elpusztíthatják és feldúlhatják területüket”.⁵² Hasonlóan, sőt épp a feudális széttagoltság következtében fokozottabban vonatkozik ez a német birodalomra a magyar—szláv népek feudális szervezeti könnyűlovasságával szemben.⁵³

Fokozta a fegyveres segélynyújtás erejét a magyar és szláv népek határvédelmének azonos rendszere is, s ugyanakkor eltérése a német határvédelmi szervezettől.

⁵¹ Az idevonatkozó forrásokat feldolgozva vö. F. Palacky: Geschichte von Böhmen. Prága, 1844. I. 280—281. o. — A 300 lovas kontingenst a német császári háborús törvények azokra a hűbéresekre vetik ki, akik nem tartoznak a birodalmi gyűléshez. Ez azonban nem jelenti, hogy ne vegyenek részt több katonával olyan hadjárataban, amelyben személyszerint is érdekelve voltak. Vö. H. Delbrück: i. m. III. 96. o.

⁵² Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása: „Αλλ' οὐδὲ πῶς ἐπεροῦλος πολέμου ἀπέχεσθαι δύνανται ὅπως οἱ Ῥῶς, εἰ μὴ μετὰ τῶν Πατρισταίων εἰρηνοῦντες, διότι δύνανται ἐν τῷ ἐκείνοις τῶν οὐκείων ἐποχωρεῖν αὐτοὶ ἐπερχόμενοι τὰ ἐκείνων ἀραίσιν τε καὶ λοιμῖσιν.”

Moravcsik kiadásában 1950. 50. o.

⁵³ A könnyűlovasságra a továbbiakban kitérünk.

Természetes és mesterséges gyepek⁵⁴ vették körül a csehek és lengyelek országát.

E gyepeket csehül preszekaknak (succisio silvae, quod presceca dicitur), lengyelül oszekaknak (osecones et firmitates); a gyepek kapuit csehül branaknak (porta terrae), lengyelül bronaknak (wartam id es bronam) nevezték.⁵⁵

A gyeppurendszer Oroszországban élt a legtovább. A gyepeknek: a zaszjekak-nak készítése, vagyis az erdőkben a fák ledöntése akadályképpen, árok húzása, a gyepekön a ki- és bejárat biztosítására kapuk készítése, földvárak emelése még a XVII. században is a jobbágycok állandó közmunkáját tette szükségessé. Sőt, ami fontos történeti dokumentum, fennmaradtak a „zaszjecsnüja knyigi”-k, amelyek az egész orosz gyeppurendszert erdőről erdőre felsorolják a kapuk, erődítések stb. részletes megjelölésével és leírásával.⁵⁶

A XVII. századi horvátországi gyepeket Krizsanics György írta le.⁵⁷ Tudósítása megmutatja, hogy itt is milyen hosszú ideig élt szinte változatlan formában a gyepekészítés. Csak jellemzésül közlünk ebből is egy részt, mivel nem áll módunkban a gyeppurendszert bővebb ismertetése. „A horvátok a sűrű és mély erdőben sok mérföldes vágásokat csinálnak, ahová fákat döntenek, hogy lovasoknak lehetetlen legyen az átmenet. Az ilyen vágások mellé csardakokat, azaz őrházakat építenek.”

A gyeppurendszert tehát azonos volt a szláv és a magyar népeknél. Ugyanakkor a gyeppurendszert a németeknél nem találjuk meg. Érdekes körülmény között tudósít erről a magyarok honfoglalásához közel egykorú Liudprand, aki leírja, hogy a magyarokat gyeppurendszert választották el a németektől, és ha azt Arnulf császár fájdalomra (pro dolore) nem semmisítette volna meg, megakadályozhatták volna a magyarok betöréseit Német- vagy Olaszország felé. Ugyanakkor Liudprand tudósítá-

⁵⁴ A magyar gyeppurendszert vonatkozólag vö. *Karácsony János*: Halovány vonás hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok, 1901. 1037—1058.; *Sipos Zsigmond*: Gyeppurendszert; *Tagányi Károly*: Gyeppurendszert és gyeppurendszert. Magyar Nyelv 1916.; *Horváth Miklós*: I. m. „Határvédelem és szláv hatás a XI. században” c. fejezet; *Pauler Gyula*: Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok 1883; *Karácsony János*: A honfoglalás és Erdély; *Nagy Imre*: A Lajta mint határfolyam. Századok 1871; *Fodor Ferenc*: Adatok a magyar gyeppurendszert földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények. 1936. — (A felsorolás a tárgyalás részletessége alapján. — H. M.)

⁵⁵ A cseh gyeppurendszert vonatkozólag vö. *H. Jireček*: Das Recht in Böhmen und Mähren. Prága, 1865. I. 5—11. o.; *H. Jireček*: Prove. Prága, 1904. 20, 93. 216—223, 289, 352. o. A lengyel gyeppurendszert vonatkozólag vö. *J. Pervejf*: Szlavjané in vzaumnüja otosenja i Szvjozsi Warszawa. 1886. I. 158—59. o. (lengyelül); *V. Brandt*: Glossarium. Brünn. 1876, 58, 79, 324, 796. o.

⁵⁶ *V. Szergejevics*: Drevnosztyi ruszkova prava, Sz. Peterburg 1903, III. 705. o.; *V. Sztorozsaj*: Zaszjecsnüja knyigi kak istorikogeograficeszkij archeológiceszkij isztocsnüik 1892. (oroszul).

⁵⁷ *J. Kukuljevic Sakcinski*: Archiv za povjesnicu jugoslavensku. Zágráb 1869. X. 48. oldalán ismertetéi Krizsanicsnak Bezszonov által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban I., II. kötetben kiadott munkájának e témára vonatkozó tartalmát (oroszul).

sából megtudjuk azt is, hogy a magyarok már a honfoglaláskor itt találták a szlávok által készített gyepeket, amelyeket őseink átvettek és alkalmaztak a határvédelemben.⁵⁸

Az ilyen határvédelem a korai feudális állam központosított hatalma alatt tartható fenn, amíg a határszéli erdők, folyók, mocsarak, földek a király kezén voltak és védelmükre a hadsereg zömének tulajdonában kellő határőrrel rendelkezett. A határőrök kiváltságai már I. István alatt biztosítva voltak és ezeket megtartották később is. A XIII. században azonban nagyobb arányokban megindult a birtokadományozás, az erdőállományt is folyton csökkentették, a gyepevédelmi határőrök is kezdték elveszteni jelentőségüket. Anjouk és Zsigmond alatt a határszéli földek, erdők többnyire a főurak kezébe kerültek, akiknek a gyepek fenntartása már nem állott érdekükben. A határőrök igyekeztek megtartani kiváltságos helyzetüket, amely azonban csak ott sikerült legtöbbször, ahol egész falvakat alkotva éltek és őrködtek.⁵⁹

Ilyen körülmények között erősítette meg Károly Róbert a mosonmegyei Káta őreit kiváltságaikban azzal a kikötéssel, hogy továbbra is őrködjenek, jó és gyors lovakkal (*equis bonis velocibus*) és jó fegyverekkel legyenek ellátva.⁶⁰

Károly Róbert idézett oklevele is — *visszavetítve a múltba* — mutatja, hogy a gyepek védelmét csak könnyűlovasság láthatta el, amely egyrészt a gyepek rendszerébe behatoló nehéz páncélos lovasságot könnyen tudta oldalba és hátra támadni, másrészt a gyepekről kitörve, támadhatott az ellenség földjén. A magyar és szláv népek XI. századi könnyűlovasságát a marxista irodalomban általában eddig nem értékelték jelentős katonai erőnek,⁶¹ pedig a kor németellenes háborúi is megmutatták komoly katonai szerepüket. Nem véletlen, hogy „I. Henrik új lovasságot hozott létre, amely a harc folytatásának módszerét a magyaroktól stb. vette” — mondja Marx.⁶² Ez a reform azonban nem érthette el azt az eredményt, amit a szláv és magyar népek mutattak fel. Nem érthette el Henrik katonai reformja az eredményt a védelemben, mert a német páncélos lovassággal és a paraszti gyalogsággal szemben a magyar és szláv könnyűlovasság a bekerítő hadműveleteket könnyebben és gyorsabban tudta alkalmazni, s ugyanakkor a gyepek rendszer „mozgékony páncélzatot” biztosított számukra. Hasonló volt az eredmény a támadásban is, mert a feudális széttagoltságban a hadviselés már kizárólag a főurak kiváltsága lett és ezeknek nem állt

⁵⁸ *Migne: Patrologiae cursus. S. II. 136, 793, 799, o.*

⁵⁹ A faluközösség jelentőségére az osztályharcban vö. *Engels: A család, a magántulajdon, és az állam eredete. Marx—Engels: Válogatott Művek. II. Szikra 1949. 298. o.*

⁶⁰ Anjou Okmánytár II. anno 1327.

⁶¹ *Szentmiklósy Lajos: Az Árpád-kori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. 7—8. o.*

⁶² *Marx—Engels: Archivum. V. 59. o. (oroszul)*

érdekükben a paraszt lóraültetése, és így nem tudta a német császárság a könnyűlovassággal szembeni szükséges hasonló könnyűlovasságot biztosítani.⁶³ Egyébként hasonló helyzet vált urrá a magyaroknál és szlávoknál is a feudális széttagoltság idején.

*Mindenesetre a korai feudális állam hadseregének szegény, szabad és szolgarendű könnyűlovassága harcmodorban őse volt a későbbi paraszti sereg lovas egységeinek, amelyek a paraszti gyalogosokkal együtt nem egy alkalommal megverték a páncélos nemességet a csatatéren.*⁶⁴

A hazánkat környező szláv országokban a gypévédelmet ugyan-csak a királyi kiváltsággal, illetve fejedelmi kiváltsággal ellátott könnyűlovas szabad parasztok, pásztorok és kisbirtokosok látták el.⁶⁵ Chobri Boleszlav a határvédelem céljára még külön terményadót (sztróza) is kivetett. A feljegyzés elmondja, hogy a terménybeszolgáltatást azért nevezték „sztrózanak”, mert a határőrök kapták.⁶⁶ A határvédelem és innen kiinduló támadás azonosságára utalnak az altaichi évkönyvek, mikor Aba Sámuel csapatainak 1042-es támadását mondják el. Az évkönyvek írója leírja, hogy Aba csapatai a gypűk erdeinek védelme alatt (per silvas semet occultarunt), csellet kezdték meg a támadást. Ezt aztán nem írja le részletesen, hanem mintegy köztudomású dolgot azzal jellemez, hogy úgy hajtották végre, amint a szlávok szokták (ut assolent Sclavi).⁶⁷

A szláv—magyar feudális államok katonai együttműködésének erejét tehát nemcsak a hűbéri alá- és fölrendeltségtől való mentesség, hanem hadviselésük számos közös vonása is növelte a feudális német agresszióval szemben.

III.

Magyar és szláv közös harcok a XI. századi német hódítók ellen

A feudális Németország délitáliai kudarca és Lengyelországtól 1017-ben elszenvedett veresége után 1027-ben sikerült II. Konrád császárnak a legerősebb és legfejlettebb hercegségbe, a bajor hercegségbe megválasztatni fiát, III. Henriket.⁶⁸ Ugyanebben az évben le tudta törni a svábok ellenállását.⁶⁹ Pillanatnyilag megszilárdult a központi

⁶³ Vö. H. Delbrück: i. m. 111—113. o.

⁶⁴ A paraszti seregek szerepére lásd Engels: A német parasztháború. Szikra. 1949. 151. o.

⁶⁵ Csehekre lásd H. Jireček: Pröve. Praha, 1904. 21, 43—44, 216—225. o.; a lengyelekre lásd J. Pervef: i. m. I. 158—160. o.; oroszokra lásd K. V. Bazilevics: i. m. 92—95. o.

⁶⁶ Dlugoss: Histor Polon. II. 169—70. o. —Ehhez hasonlót találunk István, I. 8. törvényében, ahol a király elrendeli, hogy a vasárnap ökörrrel dolgozótól az állatot el kell venni, és elfogyasztásra a várnépnek kell adni. Ugyanez a helyzet állt fenn a ló esetében is, csakhogy ezt megválthatja ökörrrel.

⁶⁷ MGSS. XX. 796. o.

⁶⁸ MGSS. XI. 189. o.

⁶⁹ MGSS. XI. 190. o.

hatalom Németországban és most a feudális német hódító politika teljes erővel Kelet-Európa felé fordult.⁷⁰

II. Konrád keleti támadását 1029-ben Lengyelország ellen kezdte meg.⁷¹ A bajor fejedelem kivételével valamennyi nagyobb fejedelemség uralkodó osztyálya résztvett a hadjáratban.

A lengyelek kerültek a gyepük előtti nyílt ütközetet, mint Chobri Boleszlav tette 1017-ben, és az erdők, mocsarak védelme alatt könnyűlovasságukkal morzsolták a német hadsereg erejét. A gyepükön a nélkülözés, nehéz utak és az állandó lengyel oldal-, hátbatámadás miatt II. Konrád abbahagyta az amúgy is lassú és veszteséges előrenyomulást és Bautzen várát fogta ostrom alá, amely Lengyelország legfontosabb vára volt. Ezt azonban a lengyelek már jóelőre igen jól meg erősítették.

Az ostrom közben a lengyel hadjáratban részt nem vevő bajor csapatok Magyarország ellen kezdik meg a hadműveleteket és pusztítani kezdenek a Lajta mentén.⁷² A magyarokat nem érte váratlanul a bajorok támadása, annál is inkább nem, mert a bajor—magyar határvillongást szinte állandónak tekinthetjük. Még Géza fejedelem idejében is, aki pedig szövetséget kötött a császárellenes II. Henrik bajor fejedelemmel. Erre mutat a melki apát feljegyzése, hogy I. Liupold örgróf 984-ben Melk várát elfoglalja a magyaroktól (*castrum munifissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizo, tenebat, magna viceperit, atque destruxit*),⁷³ és III. Ottónak 985. szeptember 30-án kelt levele, amelyben Piligrin passauai püspöknek kedvezményeket ad az állandó határcidensek miatt.⁷⁴ Helyesen jegyzi meg Gombos F. Albin, hogy „a hivatalos barátság, amíg II. Henrik élt, külsőleg meg volt,⁷⁵ de a német telepéseknek, illetve az egyházi és világi uraknak évről-évre keletebbre történő birtokszerző előrenyomulása miatt megvolt a határcidensekben is megnyilvánuló feszültség.⁷⁶ II. Konrád trónra lépése után ez a „jó viszony külsőleg” is megszűnt.

A magyarok tehát ilyen körülmények között nemcsak visszaverték a bajorokat, hanem támadásba menve, pusztítani kezdték a Lajtán túli területeket, amelyeket fokozott katonai ellenőrzés alatt is tartottak.

⁷⁰ Ezért írja H. Bresslau: i. m. 213. „Man hat in dieser Übertragung des wichtigsten der deutschen Herzogthümer auf den jungen Heinrich (und sein Sieg gegen Schwaben) den Anfang einer neuen Politik unseres Kaisers erblicken wollen...”

⁷¹ Annalista Saxo MGSS. VI. 677. o. Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 169. o.

⁷² Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o. — Wipó, a német császár udvari papja egyenesen a bajorokat teszi felelőssé tettük miatt a magyar—német háború kitörésében (*culpa tamen Baiouarium...*).

⁷³ Pez: SRA. I. 271. o.

⁷⁴ Monum. Boica XXVIII. I. 243—244. o.

⁷⁵ Gombos F. Albin: Történetünk első századairól, Századok 1911.

⁷⁶ A német telepések előnyomulására: MGSS. X. 175. o.; Ebből származó ellentétekre: MGSS. XI. 268. o.

(Stephanus rex Ungariae multas incursiones et praedas in regno Noricum, id est Baioariorum faceret).⁷⁷

II. Konrád egyrészt a bajorok veresége, másrészt az eredménytelen ostrom miatt kénytelen volt visszafordulni. Lengyelország megvédte függetlenségét.

A lengyel kudarc után és a magyar csapatoknak bajor földön elért sikerei következtében II. Konrád elérte, hogy a fejedelemségek, egyházi és világi grófságok jelentős részét hadba tudta hívni országunk ellen. Erre utal István király legendája, mikor az ellenünk forduló „egész Németország (totius Teutonie) erejéről” beszél.⁷⁸

A készülődés alatt azonban váratlan támadás érte Németországot, mert 1030. január 26-án (más forrás szerint január 16-án) a lengyelek betörték Szászországba,⁷⁹ amelynek következtében a szászok nem is vettek részt a hazánk elleni hadjáratban, sőt a hadjárat alatt fellángoló feudális belharok egyik területe lett Szászország.⁸⁰

II. Konrád 1030. július elején kezdi meg a támadást ellenünk. A háború lefolyásáról részletes leírással nem rendelkezünk, azonban az egykorú vagy közel egykorú forrásokat összerakva, elég áttekinthető képet nyerhetünk.

Mindenekelőtt fontos számunkra János gvercsei esperes krónikája, akinek leírása szerint István szövetséget kötött Kresimír horvát királlyal és a horvát csapatokkal együtt győzte le II. Konrádot 1030. szeptember 16-án (Dum Sanctum Pannoniae totius Regem cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembres victoriam habuerant).⁸¹ Ezt a krónikát a polgári történetírás — mint már említettük — hamisnak minősítette, azonban ha figyelembe vesszük a horvát—dalmát—velencei kérdést és azt a tényt, hogy 1026 óta csak 1030-ban sikerül II. Konrád hűbéresét, Barbolano Péter dogét elűzni és Orseolo Ottót, a horvát király szövetségesét, István sógorát visszajuttatni a dogei székbe, ez a történelmi helyzet bizonyítólólag igazolja az ekkori horvát—magyar katonai együttműködést. Ehhez járul még a horvát hagyomány Imre herceg és Kresimír leánya házasságáról. A háború katonai lefolyása is — amiről a továbbiakban beszélünk — ugyancsak valószínűsíti ezt a kooperálást. Végül, de nem utolsósorban, a hamisítást kimondó történész ítéletek semmivel sem tudják cáfolni a krónikának ezt a tudósítását.

⁷⁷ Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o.

⁷⁸ E. Szentpétery: SRH. II. 389. o.

⁷⁹ Január 26-ot ír az Annales Magdeburgenses. MGSS. XVI. 170. o. Január 16-ot jelöl meg az Annalista Saxo. MGSS. VI. 678. o.

⁸⁰ Struve: RGS. I. 438. o.; Pez: SRA. I. 222—223. o.

⁸¹ Mon. Hist. Slav. merid. VII. 471. o.; De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares I. 101. o.

A németek szempontjából tehát a katonai helyzet a következő: a magyar és horvát csapatok együttműködésével szemben kellett felvenni a harcot. A magyar csapatok az előző évi bajor sikerek következtében helyzeti előnyben voltak, mert már német területen nyugtalaníthatták a könnyűlovások a német csapatok vonulását és így rákényszeríthették a császárra, hogy arra vezesse a támadást, ahol a mieink akarták.

Ugyanakkor a lengyelek sikeres szászországi betörése következtében innen újabb támadástól kellett tartania.⁸²

Valóban a magyar csapatok felhasználták helyzeti előnyüket — amint erre a szentgalleni évkönyv utal — és kényszerítették a németeket, hogy a Fischa folyó vidékén vegyék fel a harcot (Imperator Ungariam invasit eamque citima ex parte circa Fischa fluvium devastat).⁸³ Az itt harcba bocsátkozó magyar csapat természetesen visszahúzódt a gyepekbe, azonban ezzel elérte azt a célt, hogy a németek Moson és Sopron között törjenek be, amely terület egyrészt erősen mocsaras felszíne miatt, másrészt a mesterséges gátak következtében⁸⁴ a legerősebb gyepvédelmi része volt Nyugat-Magyarországnak. Ezt igazolják a német krónikák és évkönyvek, amelyek leírják, hogy a császár a Rábáig nyomult előre, olyan területen, amely „folyókkal, mocsarakkal elárasztott, nehezen járható utat” jelentett.⁸⁵

A német csapatok tehát olyan terepen voltak kénytelenek előrenyomulni, ahol Kapuvártól (ami maga is erődítés volt) északra, illetőleg északnyugat felé a Hanság, odébb a Fertő természetes és legyőzhetetlen gátat vetett a betörő ellenség elé.

A Fischa körül tevékenykedő magyar csapatok tehát erre vezették be a németeket. Tőlük balra viszont őrhelyek voltak,⁸⁶ amelyeknek őrzését többek között a káitai besenyők és az oroszvári oroszok is, akiket Zoltán fejedelem telepített be, végezték.⁸⁷ A besenyők és az oroszok baloldról állandóan támadták a németeket, a többi magyar határszéli egységekkel együtt, úgyhogy azok nem tudtak élelemutánpótláshoz jutni, éhségtől pusztultak (fame periclitabatur).⁸⁸ A besenyők

⁸² A csehek magatartására vonatkozólag vö. Székely György: i. m. 143. o. és Gombos F. Albin: i. m. 121—124. o.

⁸³ MGSS. I. 83. o.

⁸⁴ Fejér: CD. III. II. 254. 333. o.

⁸⁵ Annales Magdeburgensis MGSS. XVI. 169. o.; Annalista Saxo MGSS. VI. 677. o.; Herimannus Augiensis MGSS. V. 121. o. (Conradus imperator... Pannoniam petiit et quantum fluminibus et paludibus non obstantibus, Rabam usque devastavit... difficili et laborioso itinere regionem eius (sc. Stephani) invadens.)

⁸⁶ Az őrhelyek okleveles nyomait lásd Fejér: CD. V. I. 299. o.; III. II. 460. o. és Wenzel: CDA. I. 261—270. o.

⁸⁷ A besenyő őrhelyekre Fejér: CD. VIII. IV. 375. o.; Sopron vm. tört. Okt. I. 15. Az orosz őrsegre Hist. Hung. Fontes. Dom. II. 50. o. — Az oroszok betelepítésére vö. Moson megyei történeti és régészeti egylet emlékkönyve. Magyaróvár 1898. 245. o.

⁸⁸ Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 791. o.

és oroszok baloldali támadásait erősítették valószínűleg a csallóközi őrhelyek magyar katonái is.⁸⁹

A betolakodó német seregek ellen azonban nemcsak a határvidéki csapatok harcoltak, hanem a korai feudális államra jellemzően, I. István „egész Magyarország fegyvereseit” harcbahívta.⁹⁰

A mozgósított fegyveres erők nem várták be, míg a németek a természetes és mesterséges akadályokkal, elárasztásokkal terhelt területeken, a határőri csapatoktól állandóan támadva elvesztik minden ellenálló képességüket, hanem támadták a sereg hátamögötti német területet és elfoglalták Bécset.⁹¹ A támadás irányát nem tudjuk megállapítani a források ezirányú hallgatása miatt. Az altaichi évkönyvek tudósítása azonban ezt a tényt nyilvánvalóvá teszi. Az évkönyvek így határozzák meg a németek vereségének okát: a császár „azonban katonaság nélkül tért vissza Magyarországról és semmit sem haladt előre, *azután, hogy a hadsereg az éhségtől pusztult és a magyarok Bécset elfoglalták*”. [Rediit (sc. imperator) autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, *inde quod exercitus fame periclitabatur et Vienni ab Ungaris capiebatur.*]⁹² Ez a tudósítás megcáfolja azt, hogy a magyar seregek csak a szétszóródott és menekülő német seregeket üldözték és eközben foglalták el Bécset. Nem mondaná ebben az esetben az évkönyv, hogy a császár nem haladt előre és visszatért, *azután (és ez az időbeli sorrendet fejezi ki)*, hogy Bécset elfoglaltuk, és így remény sem volt arra, hogy a visszavonulás során legalább német földön élelemhez jussanak, mivel mögöttük már magyar seregek voltak. Emellett szól a horvát csapatok részvétele, amelyek a magyar főseregekkel egyidőben támadhattak a német területre. Erre utalnak Matthaeus Palmerius és Sozomenus, amikor II. Konrádnak a „magyarok és horvátok ellen viselt háborújáról” írnak, bár Konrád vereségét győzelemnek tüntetik fel.⁹³

A fiatal magyar állam tehát szétzúzta a német támadást, horvát, lengyel fegyveres együttműködéssel. A harcban jelentős szerepet töltöttek be az orosz határőrök.⁹⁴ A magyar—szláv 1030-as katonai együttműködésnek hatása nemcsak a magyar függetlenség megvédésében, hanem a következő évi lengyelelles német támadás visszaverésében is megvolt.

⁸⁹ Csallóköz magyar betelepülésére vö. *Makkai László: A Csallóköz település történeti vázlata. Századok 1947. 109. o.*

⁹⁰ *E. Szentpétery: SRH. II. 389. o.*

⁹¹ Hasonlóan írja le az 1030-as hadi eseményeket *Szalay József—Baróti Lajos: A magyar nemzet története I. Bp. 1895. 150. oldalon*, „... a magyarok egyik hadosztálya hátamögött (t. i. Konrád háta mögött) elfoglalta a kis Bécset.” — A szerzők állításukat azonban nem indokolják.

⁹² *Annales Altahenses maiores MGSS XX. 791. o.*

⁹³ *Matthaeus Palmerius: Liber de temporibus. Muratori: SS. Italic. Nuov. ed. 1906. XXVI. I. 88. o. — Sozomenus Parisiensis: Historia. Tartinius: SS. Italic I. 10. o.*

⁹⁴ Vö. e tanulmány 47. oldalával.

A vereségnek a bajorok itták meg elsősorban a levét. A következő évben maga III. Henrik, Konrád fia kért békét I. Istvántól, átengedve nekünk a Lajta és Fischa közti területet, valamint innen a Morva felé eső részt. Sőt az altaichi évkönyvek szerint maga III. Henrik jött Istvánhoz békét kérni.⁹⁵

II. Konrád 1031-ben újból hadjáratot indít Lengyelország ellen. Ez a háború azonban világosan megmutatja a hatását annak a két súlyos vereségnek, amelyet 1029-ben és 1030-ban szenvedett el a német császárság. A császár egyrészt nem tud érvényt szerezni a hadbahívó régensburgi gyűlés határozatának, mert a fejedelmek nagyrésze távol tartja magát, másrészt nem mer támadni nagy lovagi hadsereggel. Elgondolása az, hogy kicsi, könnyen mozgó és ellátható sereggel tör be a lengyelek országába. A lengyel csapatok azonban most is ki tudják használni a gyepűkatta lehetőségeket és kiverik a betolakodó német seregeket.⁹⁶ Pedig a lengyel belső helyzet kedvezett a német támadásnak, mert a belső úri csoportok ekkor kezdődnek meg Mesko és Beszprim Ottó mögé tömörülő frakciók között.⁹⁷ Így nem történhetett meg az általános mozgósítás, mégis a két elszenvetett vereség katonailag még mindig érezte hatását s a németek nem tudtak katonai eredményt elérni támadásukban.

Az 1040-es években mind Lengyelországban, Magyarországon, mind Horvátországban úri csoportok folytak. Csehországban I. Vratislav alatt azonban ebben az időben a központi hatalom érvényesült a feudális pártokkal szemben. A cseh fejedelem kijelentette, hogy a legvégsőt kész kockáztatni, semhogy Csehország még egyszer a német igát magára vegye.⁹⁸ A német feudális uralkodóosztálynak tehát ilyen körülmények között a csehek jelentették a legfőbb akadályt keleti hódító terveikben, amelyeket II. Konrád halála után (1039) utóda és fia, III. Henrik vezetésével folytatni akartak.

Nem is váratott magára sokáig a német támadás. A német birodalom serege két csoportban állott 1040. aug. 15-én a cseh határon. A nagyobb számú rész a király vezetése alatt Komból kiindulva a cseh erdőn keresztül akart Prágába vonulni; a másik seregrész pedig Bardo mainzi érsek és Ekkard meiseni örgróf vezetésével Kulm felett Brünn vidékére irányult.⁹⁹

⁹⁵ A békekötésre Annales Hildesheimenses. MGSS. III. 98. o.; Annales Althenses maiores MGSS. XX. 791. o. — Az átadott területre III. Henrik 1051. október 25-én, Hainburgban kelt adományleveléből következtethetünk, amelyben a császár az 1043-ban visszafoglalt terület dézsmáját az egyháznak adományozza: „... ex una parte Danubii inter Fischaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtien et ostia Fischaha usque in Maraha...” Monum. Boic. XXIX. I. 103–104. o.

⁹⁶ Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 170. o., Annalista Saxo MGSS. VI. 678. o. — Bresslau: i. m. 328–329. o.

⁹⁷ Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o.

⁹⁸ Cosmas: Chronicae Bohemorum MGSS. IX. 70–71. o.; Palacky: i. m. I. 282. o.

⁹⁹ Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.

Bretislav is két részre osztotta a népfelkeléssel megerősített seregét. Az egyik rész az ő vezetésével a cseh erdőbe vonult Henrik ellen, a másik rész Prkős zsupán parancsnoksága alatt védte a határt. Ebben a seregrészben vett részt a három „légió“ magyar csapat is.¹⁰⁰

Bretislav Csehország gyepűrendszerét, hágoit mesterséges akadályokkal megerősítette és seregrészét két csoportba osztotta. Az egyik rész a gyepűknél, sáncoknál foglalta el állását, a másik, mint hátvéd (!) az erdőben helyezkedett el. 1040. augusztus 22-én megindult Henrik támadása. A benyomuló csapatokat a sáncoknál lévő cseh csapatrészek zsákba fogták úgy, hogy a zsák szája a hátvéd-egységek vonalába esett. A német páncélos lovasság nem tudott ellent állni és már augusztus 23-án a német seregnek ezt a részét teljesen megsemmisítették a csehek. III. Henrik apjához hasonlóan katonaság nélkül (sine militia) tért vissza.¹⁰¹

Északon a német sereg másik része sem tudott előrenyomulni, mert a cseh csapatok vállalva a magyar harcosokkal tartották a gyepű-állásokat. Bretislav augusztus 31-ére ért ide és ekkor ezt a német seregrészt is megsemmisítették.¹⁰²

Magyarországra már előrevetíti árnyékát a hamarosan bekövetkező német győzelem, de még a cseh—magyar fegyverek megverik a német hódítókat — cseh földön. Ennek jelentőségére mutat rá Székely György: „a császár erőinek a Csehországban való lekötöttsége nyilván megkönnyítette a Péter elleni magyarországi mozgalom sikerét, hozzájárult Aba Sámuel királysághoz”, akinek „mozgalma — a német hódító törekvéseket tekintve — folytatása volt István külpolitikájának“.¹⁰³

A német uralkodóosztály nem nyugodott bele a vereségbe. A német urak serege III. Henrik császár vezetésével 1041. augusztus 15-én ugyanazon a helyen, ugyanúgy támadott, csak a két német seregrész most nagyobb volt.

A cseh erdőknél támadó német sereget egy Günther nevezetű áruló vezette, aki több mint 30 évig élt a cseh erdőkben. Vezetésével a németek délről, ahol a határ gyengébb volt, Csehország belsejébe tudtak nyomulni, elkerülve a cseh erődítéseket. Prkős zsupánt, aki a magyar csapatok ismételt részvételével a másik cseh seregrészt vezette, 100 aranyal megvesztegették és így Ekkard őrgróf a Moldvához ért. Bretislav Prágába vonult vissza és itt akart ellentállni, azonban a túlerővel szem-

¹⁰⁰ Annalista Saxo uo.; Herim. Aug. Chron. MGSS. V. 123. o. *Cosmas*: u. o. 70—74. o.

¹⁰¹ Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.; *Aventin*us: Annal. Boior. Liber quintus. *Cisnerus*: Aventin 408. o. Chron. Boh. auct. Neplachtone.; *Pez*: SRA. II. 1028. hasáb.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Székely György: i. m. 144. o.

ben nem tudta a várost tartani és békét kért. A béke eredménye: Csehország német hűbéres lett.¹⁰⁴

A cseh háborút követő éveket a német keleti hódítás sikerei jellemzik. Lengyelország, Csehország, Magyarország — Aba rövid uralkodásának idejétől eltekintve — német hűbéri ország. Horvátországban Bizánc befolyása erősödött.

A XI. század második felében azonban ismét erőteljesen megindul a magyar és szláv népek küzdelme a német császársággal szemben — eredménnyel. „E népek harcainak belső társadalmi erői a „pogányfelkelések“ népi mozgalmak, amelyek nemcsak a feudális kizsákmányolás, hanem a német feudális befolyás és az azt támogató római egyház ellen is irányultak.¹⁰⁵ A felkelések németellenességét az uralkodóosztály magyar és szláv etnikai része a feudális nacionalizmusnak, mint ideológiának köntösében felhasználta a német hódítókkal szemben saját vezető szerepük biztosítására országukban — ugyanakkor kizsákmányoló hatalmuk érdekében a németek kiszorítása után le is verték e mozgalmakat.¹⁰⁶ Ez a feudalizmus további erősödéséhez vezetett.

Péter és a németek ellen forduló magyarság követeket küldött Andrásért és Leventéért, hogy jöjjenek az országba és álljanak a németellenes harcok élére.¹⁰⁷ András apósa, bölcs Jaroszlav orosz csapatokat adott, amelyeknek élén érkeztek meg a határra.¹⁰⁸

Abból, hogy András katonai kíséretében lengyel egységek is voltak, következtethetünk a magyarok Bélához küldött követségére is, aki a lengyel fejedelem udvarában élt. Kázmér még nem mert a császár és Péter ellen támadni, de nem ellenezte, hogy Endre orosz fegyvereseihez lengyelek is csatlakozzanak. Péter halála után Bélát elbocsátotta, hogy segítségére legyen bátyjának a német császár elleni háborúban. III. Henrik az Andrásnak adott lengyel segédc csapatok miatt Kázmér ellen háborút is akart indítani, amiben betegsége akadályozta meg.¹⁰⁹

András a hatalmas számban hozzácsatlakozó magyar fegyveresekkel, az orosz és lengyel csapatokkal leverte Pétert és védelmére hazánkban állomásozó német csapatokat.¹¹⁰

Sajnos, az ütközetek lefolyásáról nem maradtak fenn feljegyzések. Méreteikre azonban következtethetünk abból, hogy Péter „az ország javait kevély szemmel és telhetetlen szívvel falta a fenevadak módjára

¹⁰⁴ Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.; Herim. Aug. Chron. MGSS. V. 123. o.; Cosmas: Cron. Bohem. MGSS. IX. 70–74. o.; Cisnerus: Aventin. 408–409. o.

¹⁰⁵ Székely György: i m. 146. o.

¹⁰⁶ A magyar „pogánylázadásokra“ E. Szentpétery: SRH. I. 359. o. — A lengyel népi felkelésekre M. Gumptovich: Zur Geschichte Polens im Mittelalter 1901. 120. — Analóghelyzet a kievi orosz államban. B. D. Grekov: A feudalizmus keletkezése Oroszországban. Tört. Tud. Int. Ért. 1952. III. 7–9. 12. o.

¹⁰⁷ E. Szentpétery: SRH. I. 342–343. o.

¹⁰⁸ Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története II. Budapest 1896.) 48. o.

¹⁰⁹ Dlugoss: Histor. Polon. III. 237. o.

¹¹⁰ E. Szentpétery: SRH. I. 343. o.

ordító németekkel, az erősségeket, várakat és kastélyokat németeknek és latinoknak adta, hogy őrizzék.¹¹¹

A császár itáliai és hollandiai hadjárata miatt nem tudott segítséget nyújtani Péternek.¹¹² Egyébként a magyar—oroszlengyel fegyverek 1046-os győzelmének jelentőségét mutatja Steindorf német történész kétségbeesett felkiáltása 1046 magyar eseményeire: „Katastrophe in Ungarn: König Peter gestürzt, der Arpade Andreas König!”¹¹³

Magyarország függetlenségét hamarosan veszélyeztette az újból felálló úri csoportok, amelyekben András a német császár segítségére támaszkodott, ami egyenlő volt az ország önállóságának feláldozásával. Ennek jegyében tört ki a küzdelem András és öccse, Béla között. András, akinek fia, Salamon III. Henrik leányával kötött házasságot, német csapatok segítették Vilmos weimari herceg és Eppo zeitzi püspök vezetésével¹¹⁴ cseh csapatok.¹¹⁵ Bélát három lengyel dandárral Merész Boleslo támogatta.¹¹⁶

Mielőtt rátérnénk a hadműveletek leírására, meg kell jegyeznünk, hogy, sajnos, a magyar, cseh, lengyel és német krónikák, évkönyvek általában az ütközetek befejező részét írják le. Kivételt képez az orosz őskrónika, amely éppen a magyarokkal kapcsolatban az 1099-i przemysli ütközetnél a felvonulási és a harc dinamikai részét mondja el (erre a továbbiakban kitérünk). Így rengeteg, apró részletekből kell összerakni azt a megközelítő képet, amelyet alkothatunk magunknak e kor dicső németellenes függetlenségi harcokról. Ez a helyzet az 1060-as háborúval is.

A Képes Krónika elmondja, hogy az I. András támogató német hadak vezére, Vilmos herceg és a cseh hadvezér, Eppo püspök látva Béla csekély, előretolt könnyűlovas hadait, a lescsapatokat üldözni kezdték a Tisza felé és a Tiszán át is.¹¹⁷

A Tisza mögött azonban a lengyel hadak mellett nagyszámú magyar csapatok is voltak. Ez a tudósítás rámutat arra, hogy Béla előretolt csapatai nem messze a Tiszától szándékosan csalták András seregének jelentős részét, a német csapatokat a Tiszán túlra, ahol a magyar—lengyel főcsereg helyezkedett el. Boleslav ugyanakkor egy lengyel seregrészt Trop-

¹¹¹ E. Szentpétery: SRH. I. 323. o.

¹¹² E. Steindorff: Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. I. 303—304. o.

¹¹³ E. Steindorff: i. m. I. 305. o.

¹¹⁴ Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 810. o.,

Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 174. o.,

Annalista Saxo. MGSS. VI. 693. o.,

Cisnerus: Aventini An. 431. o.

¹¹⁵ András cseh kapcsolataira lásd: a genealógiai táblázatot. — MGSS. XVI. 174. o.

¹¹⁶ E. Szentpétery: SRH. I. 356. o.

¹¹⁷ E. Szentpétery: SRH. I. 357. o.

pau felé indított, hogy a cseheket így kiugrassa a háborúból.¹¹⁸ Így igyekeztek megosztani az ellenséget, ami a továbbiakban nyilvánvalóvá válik.

Közben azonban felmerül a kérdés, milyen útvonalon érkeztek a lengyel csapatok a Tisza mögé? Erről a kútforrások nem beszélnek. Azonban rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek nagymértékben valószínűsítik a lengyel hadak felvonulási útvonalát, figyelembevéve, hogy a hercegség területe Magyarország északi és keleti részére terjedt ki.

Sáros megyével már találkozunk István idejében is. A megye északkeleti sarkában Szekcső völgyében volt Stráz (őrhely). Pais szerint ez a Szekcső a szökik ige gyakorító szökös alakjának participiumával azonos.¹¹⁹ A völgy neve kifejezi, hogy itt volt a fő érintkezési pont a magyar hercegek számára a lengyelekkel, akikhez a XI. században rokoni kapcsolaton túl fegyveres szövetség is kötötte őket a német hűbéres magyar úri csoporttal szemben, akik elől gyakran menekülniök kellett és fegyveresen visszatérniök ellenük. Ez magyarázza a helység „szökös” elnevezését. E terület művelését mutatják az ugyancsak itt található Sóvár, Vörösalma községek.¹²⁰ Bár XIII. századi névre mutat az ugyancsak itt fekvő Lófalva, vagvis futár- és hadiszolgálatra alkalmas lötenyésztési falu, azonban az előbbieken alapján nagy valószínűséggel feltehető, hogy a hercegeknek már volt itt telepük.¹²¹ A lengyel felvonulásnak ezt az irányát alátámasztja a magyar—lengyel krónika is, amely Béla győzelme után leírja Boleszláv és Béla együtt sóvári vadászatát.¹²² Egyben ez a leírás igazolja azt a feltevésünket, hogy Sáros megye a magyar hercegek részére érintkezési terület volt a lengyelekkel. Összefoglalva, tehát a lengyel csapatok Sáros megyén keresztül érkezhettek a Tisza mögé. A Tisza melletti csata (helye ismeretlen, de a lengyel felvonulási irányból következtetve, a Tokaj és Szolnok közti szakaszon lehetett) Béla győzelmével ért véget, aki üldözte a német hadakat és cseh segédcsapatokat. A menekülő német—cseh csapatok Kapuvár előtt már egyesültek Endre csapataival. Endre ezután a nyugati „királysági kapun”¹²³ (portae regni), Kapuváron át akart visszavonulni és német területről, rendezett sereggel visszatérve, folytatni a harcot Béla ellen. A kaput azonban időközben „mesterséges elárasztásokkal, hidak lerombolásával és nagyszámú

¹¹⁸ Thuróczi: Chron. II. 44. Bielowszki: i. m. I. 612. o.; Dlugoss: i. m. III. ad. anno 1065.

¹¹⁹ Pais Dezső: Magyar Anonymus. 139. o.

¹²⁰ Sóvárt Anonymus már a maga korához mérten is régi településnek mondja.

¹²¹ Vö. Kniezsa: i. m. 382—383, 410. o.

¹²² Bielowszki: Mon. Polon. I. 512. o.; Thuróczi: Chron. II. 44.

¹²³ A királysági kapu alatt a legnagyobb valószínűséggel Kapuvárt kell értenünk. — III. Istvánnak egy 1162-i okmánya ugyanis Kapuvárt olyan országos várnak nevezi, mely nemcsak végvár, hanem a Rába-közi örök központja is volt (sedes Rábaköz) Fejér: CD. II. 164; Codex Dipl. Patrius I. 272, 273, 293, 312. o.

más erődítésekkel“ lezárták.¹²⁴ Endre tehát kénytelen volt felvenni a harcot. A krónikák elmondják, hogy Endre csapatai egész éjjel harcban álltak egy dombra szorulva, azonban Béla seregei hátuk mögé kerülve végleges győzelmet arattak.¹²⁵ A cseh csapatok vezérének, Eppo püspöknek a „dühös magyarok kitolták a szemét“. Feltűnő, hogy Béla seregei és a lengyel csapatok az ország keleti területén voltak és ott is kezdődött meg a hadművelet, mégis mire Endre Kapuváron át vissza akart vonulni, ez a gyepű kapu lezárta az útját, noha a dunántúli rész a király területe volt. Ennek többek között magyarázata az lehet, hogy a német hűbéres András ellen fellázadtak a határőrök¹²⁶ és átálltak éppen a döntő pillanatban a németellenes harcok hőiséhez, a „bajnok Bélához“,¹²⁷ aki seregével meglepetésszerűen üldözte a gyepűkbe a királyt. Nem kis szerepük volt ebben a magyar határőrök mellett a besenyő és az orszvári orosz határőröknek is, akiknek határőrtelepei a közelben voltak.

A magyar—szláv fegyverek tehát ismét kiharcolták az ország függetlenségét és Béla, a kiváló hadvezér lett az uralkodó.¹²⁸

Béla halála után (1063) a német császár megint meg tudta teremteni hűbéri uralmát országunk felett, mert a ránkötő sereg, támogatva a Salamon mögött álló magyar földesúri csoporttól, királlyá tette András fiát.

Salamon uralma (1063—1074) alatt azonban az országban állomásozó német csapatok ellenére is egyre erősödött a németellenes mozgalom Béla fiainak, Géza, László, Lambert vezetésével, akik apjuk külpolitikáját folytatták.¹²⁹ Fejlődésen ment át a magyar katonai elem is, mert a földművelés általánosabb elterjedése következtében a hercegek seregében nagyszámú kaszás, villás harcolt a németekkel szemben. A német hódítás szempontjából a nemzetközi helyzet is megváltozott számunkra, mert a német császár, IV. Henrik közvetlenül nem tudott beavatkozni a pápaság ellen vívott harcrai miatt.¹³⁰

A megváltozott belső és nemzetközi helyzet meghozta a megszilárdulását azon harcok eredményében, amelyeket idáig vívtunk a szláv országokkal szövetségben a németek ellen.

¹²⁴ *Cisnerus*: *Aventini An.* 431. o.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ András már a hadműveletek megindulása előtt is számolhatott ezzel, mert feleségét, fiát és menyét kincseivel együtt Tibold ispán kíséretében Ernő osztrák őrgrófhhoz Mülk várába küldte.

¹²⁷ Az 1051, 52-es német támadások elleni honvédő harcok győzelmes vézére volt.

¹²⁸ *E. Szentpétery*: *SRH.* I. 338. o.

¹²⁹ 1064—65-ben Boleszlav lengyel csapatainak segítségével Béla fiai megverik Salamont, de még nem elég erősek ahhoz, hogy átvegyék az uralkodást. Kibékülnek. (*Thuróczi*: *Chron.* II. 47. o.) 1069-ben ismét kitör a harc Salamon és a magyar hercegek között, most Ottó, morva herceg támogatásával győznek, de az előbb említett körülmények miatt ismét kibékülnek. (*Sommersberg*: *Scriptores*... II. 27. o. *E. Szentpétery*: *SRH.* I. 377—380. o.)

¹³⁰ Vö. *G. M. Knonau*: *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.* Leipzig 1890. II. 431—432. o.

Igen lényeges része a megváltozott külpolitikai helyzetnek, hogy Lengyelország is ebben az időben lerázta magáról a német uralmat; Csehországban pedig egyrészt II. Vratiszlav cseh fejedelem, — bár hűbérese volt IV. Henriknek — a császár itáliai lekötöttségét kihasználta jelentős kedvezmények elérésére, az ország függésének gyöngítésére, másrészt együttműködést teremtett Ottó morva herceggel, aki a köréje tömörülő cseh földesurak feudális politikai pártjával németellenes politikát folytatott. Vratiszlav hallgatólagosan tudomásul vette, hogy a magyarok oldalán Ottó fegyveresen részt vegyen Salamon és a német csapatok ellen.¹³¹

A német uralom megszüntetését jelentő fegyveres harc döntő szakasza 1074 elején következett be.

Salamon 1074. februárján szállt táborba szláv magyar, német és cseh¹³² hadaival Szekszárd mellett, Kesztyönlénél Béla fiai ellen. László Csehországba ment, hogy segítségül hívja Ottó morva herceget, Lambert pedig lengyel segítség után nézett.

Géza a tiszántúli hadainak négy „dandárjával” a cseh határ felé igyekezett, hogy a megütközés előtt egyesüljön László magyar csapataival és a cseh—morva segédhadaival. Salamon azonban Vid ispán és német vezéreinek tanácsára azonnal megindult Géza üldözésére, hogy megakadályozza az egyesülést és előbb kényszerítse ütközetre a magyar herceget. Indokolta tette ezt a lépést az is, hogy Géza tiszántúli seregeinek 3 ispánja, Petrud, Bilkás és Szaonok a királlyal működtek együtt. Ennek „köszönhető”, hogy Salamon utolérte Géza seregét és kényszeríteni tudta 1074. február 26-án a kemei síkon az ütközetre. Az ütközetnek rövid lefolyása volt, mert Salamon arcvonalának támadásakor a három áruló ispán a vezetésük alatt álló csapatokkal megadta magát.¹³³ Géza a megmaradt és hozzá hű kis csapatával utóvéd harcok közepette át tudott kelni a Tiszán Cothoydnál (?).¹³⁴

Géza a Tiszán való átkelés után az e területen levő seregrészenek tizenegy dandárjával Vácnál¹³⁵ egyesült az időközben megérkező László magyar és Ottó morva hadaival. Ezalatt Salamon is átkelt a Tiszán Tokajnál és Péter fia udvarában szállt meg. Itt kapta a hírt Géza és László egyesüléséről. Innen Salamon Rákosra vonult, ugyanakkor Vác vidékéről a hercegek és Ottó Cinkotáig mentek előre. A két sereg között

131 Vö. F. Palacky: i. m. I. 332—333. o. Chronicon Sazaviense in Script. rer. Boh. I. 100—103. o.

132 A cseh hadak jelentéktelen számban jelentek meg Szvatopluk vezetésével, aki Csehország egyik kisebberejű földesura volt, szemben a gazdag Ottó morva herceggel, Béla fiainak szövetségeseivel.

133 A három áruló elnyerte méltó büntetését, mert — a krónika elbeszélése szerint — a megadás jele a paizs felemelése lett volna, de a német csapatok ezt nem tudva, az árulókat is lekaszabolták.

134 A krónikában a Cothoyd helység megjelölést pontosan meghatározni nem tudjuk. Egyes vélemények szerint Tokajjal, mások szerint Kota érrel (Tiszafüred mellett) azonos.

135 A hagyomány szerint ennek emlékére emelte Géza a váci templomot.

felvonulásaik befejezése után Mogyoród nevű hegy volt. Felvonulásuk közel 18 napig tartott.

1074. március 14-én került sor a döntő ütközetre. E nap hajnalán Salamon, mielőtt csapatait hadrendbe állította volna, Mogyoród hegy tetejére lovagolt. A poggyászfordóknak megparancsolta, maradjanak a hegy oldalában és így őt és fegyveres kíséretét felállított örököknek nézzék Géza seregei. Salamon legerősebb csapatrészével Gézát akarta az ütközet folyamán először támadni, hogy ott gyors áttöréssel demoralizálja a herceg csapatait. Ezért végezte saját maga a felderítést. A magyar hercegek azonban megtévesztették az ellenséget. A balszárnyra állították a legerősebb csapatrészt, a bihari dandárt László vezetésével, de Géza zászlói alatt; középen Géza nyitrai dandárai voltak László zászlói alatt és a jobboldalon foglaltak állást Ottó cseh—morva csapatai. Ezenkívül mindkét szárnyon 3x3 dandárt állítanak fel 4—4-es sorban, melyeknek feladata kétoldalú bekerítést végrehajtani (pretereae ex utraque parte ter tria agmina quaternam connectendo conservaverunt).

Salamon a „felderítésének“ megfelelően ugyancsak három részre tagolta haderejét. A baloldalon állottak Vid, a bácsi ispán vezette csapatrészek. Középen a német és cseh csapatok Markvard és Svatopluk vezetésével; a jobboldalon pedig a frontvonaluk fősúlya (szemben Géza csapatainak hitt László seregrészével) Salamon vezetésével.

Salamon indítja meg a támadást a jobbszárnyon. Támadása azonban László seregének ellenállásán és az e szárnyon elhelyezett könnyűlovas dandár támadása folytán nemcsak megtörik, hanem a hercegek egész balszárnya ellentámadásba átmelve, szétszórja Salamon csapatait és a német—cseh csapatok oldalába kerül. Szinte egyidőben hasonló sikert ér el Ottó seregrésze is, mivel oldalbakapja Vid ispán csapatait, ahol Vid el is esik. A középen Géza csapatai lendültek ezután támadásba és teljessé teszik a győzelmet, amit erkölcsileg az is segített, hogy Salamon katonái az ütközetben veszik észre Géza és László cseréjét és így Salamon által tervezett demoralizáló tényező, mint a bumeráng, éppen visszafelé ütött. A vesztés csatából Salamon Moson várába menekül. Gézáék idáig üldözik a királyt. A várat azonban ostrom alá nem veszik, hanem megerősítik a mosoni és soproni gyeplő kapuit. Salamont Pozsony és Moson birtokában hagyva, László seregei körülfélik a várakat anélkül, hogy különösebb hadműveleteket kezdenének.¹³⁶ Pozsonyt és Mosont László király szabadítja fel végleg 1083-ban.

Nem tartozik szorosan a tanulmány keretébe a magyarok 1099-i przemysli ütközete, azonban ki kell térnünk rá, mert az erről fennmaradt forrásanyag értékes tudósítást ad a XI. századi magyar had-

136 E. Szentpétery: SRH. I. 377—391. o.

viselési módról és ez egyúttal ténybeli kiegészítésül is szolgál a már tárgyalt magyar—szláv hadviselés közös vonásához.

Kálmán 1099-ben II. Szviatopluk kievi nagyfejedelem hívására Oroszországba ment, Ratiszláv fiai: Vasziko és Volodár ellenpárti orosz hercegek ellen, akik a birtokaikra tört Szviatoplukot előzőleg megverték.

Kálmán nagy sereggel átkelt a Kárpátokon és Przemysl városát körülfogta, amelyet Volodár védett. Az ostrom alatt az orosz hercegek a kunokat hívták segítségül, akik Kálmán seregét megverték.

A magyarok 1099-i premysli csatáját a kunok ellen két forrásból ismerhetjük meg: a Képes Krónikából és az orosz őskronikából. Nevezetes ez azért is, mert az előbbi a csata 3. fázisáról, a vesztes magyar sereg üldözéséről beszél, míg az orosz őskronika a csata előkészítését és lefolyását mondja el egészen a kunok felülkerekedéséig.

Az orosz őskronika az 1099-i csatát így írja le: „Bonjak (a kun seregek vezére) csatarendbe állította seregét és három csapatban vonult a magyarok elé. Altunópát 50 legénnyel előreküldte, Dávidot a zászló alá állította, a magáét pedig két részre osztotta, egyre-egyre 50 embert téve. A magyarok pedig hadanként álltak fel. Altunópa oszlopa az első had elé rohant s nyilvánva elszárguldott előtte. A magyarok pedig utána rohantak s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunópa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig 3 részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerléket. És megfutottak a magyarok...“¹³⁷

Ez a tudósítás két fontos tényre derít fényt. Egyrészt rámutat arra, hogy a kunoknak — akik nomád pásztortársadalmi rendszerben éltek — ugyanaz volt a harcmodoruk, mint a honfoglaló és kalandozó magyaroknak, másrészt a krónika elbeszéléséből kitűnik az is, hogy 1099-ben a magyarok egyáltalán nem ismerték fel saját régi taktikájukat. Ebből logikusan következik, hogy már a század közepén, sőt elején sem alkalmazták a nomád haditaktikát (s erre bizonyítékot nem is találunk), mert különben nehezen elképzelhető, hogy a XI. század folyamán egyik évről a másikra ennyire elfelejtették volna előbbi harci taktikájukat. Igaz, hogy mind a magyar, mind a szláv népek e korabeli hadművészetében még jelentős szerepet töltenek be olyan hadviselési elemek — mint a könnyűlovasság, lescsapat, gyepürendszer stb. —, amelyek az előző korból élnek tovább a korai feudális társadalmi viszonyok között, azonban ezek már feudális tartalommal telítődtek meg.¹³⁸

A XI. században a német hódítók elleni dicső harcok sorát V. Henrik 1108-as betörés zárja le, amelyre Kálmán király és Ákos herceg mögött tömörülő nagybirtokospártok küzdelme adott alkalmat. Almos hívására

¹³⁷ *Hodinka*: i. m. 20. o.

¹³⁸ Vö. e tanulmány 41—43., 44. oldalával.

V. Henrik 1108 szeptember elején tört be Magyarországra.¹³⁹ Pozsonyt vette ostrom alá, hogy így elkerülve a rettegett gyepüket, Pozsony bevétel után a Dunára támaszkodva nyomulhasson be országunk közepébe.

A német támadással egyidőben cseh segédc csapatok Szvatopluk vezetésével a Vág vidékére csaptak be.

Kálmán Pozsonyt rendkívül megerősítette, hogy ellent tudjon állni az ostromnak. Seregét pedig két csoportra osztotta. Az egyik seregrész Pozsony körül — főleg éjjeli — támadásokkal állandóan zaklatta az ostromlókat. A másik seregrész Kálmán vezetésével III. Boleszlav szövetségében betört Csehországba és így nemcsak visszavonulásra kényszerítették a felvidékről Szvatoplukot, hanem saját országában is vereséget mértek rá október közepén. Győzelmükben jelentős segítséget adott a német ellenes cseh Bretiszlav herceg is.¹⁴⁰ V. Henrik egyrészt a sikertelen ostrom miatt, másrészt cseh hűbéresének veresége következtében kénytelen volt Pozsony alól eredménytelenül visszafordulni. A kudarc után a német császár Boleszlav ellen fordult. Kezdetben sikereket is ért el és elfoglalta a német határ mentén lévő lengyel erődítéseket. Most azonban Kálmán nyújtott fegyveres segítséget a lengyeleknek és a lengyel—magyar csapatok az éj leple alatt lepték meg a németeket. Visszafoglalták a várakat, szétverték a német csapatokat, sőt a császárt fogolyként Kolbergbe vitték, ahonnan csak 6 havi rabság után engedték szabadon.¹⁴¹

*

A XI. századi németellenes harcoknak, a magyar—szláv összefogásnak eredménye, hogy hazánk ekkor megmenekült a német függőségtől.

Ezzel egyidejűleg azonban már jelentkeztek a magyar feudális uralkodóosztály hódító törekvései, amelyek keletre, illetve délre irányultak. Következmenyeként kő-csönös elidegenedés állott be a magyar és a szláv államok között és ez a körülmény igen károsan érezlette hatását Magyarországnak nyugati viszonylatában az ország függetlensége szempontjából.

¹³⁹ E. Szentpétery: SRH. I. 429. o.

¹⁴⁰ Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 185. o.; Annalista Saxo MGSS. VI. 746—747. o.; Cosmas: Chron. Boemorum MGSS. IX. 111—114. o.; Mon. Polon hist. II. 504—505. o.

¹⁴¹ Chron. Polon. Siles. MGSS. XIX. 561. o.